

II OSA

Oma mälestuste esimeses osas olen kirjutanud enam-vähem pidevalt. See osa on kõige rohkem ühenduses Uhtaga. Aga teise osa jaoks ei ole mul suutmist ega aega isegi kõike tähtsamat kirja panna, mida tuli läbi elada. Ma peatun ainult mõnede üksikute läbielamiste juures, mis on minu arvates kõige tähtsamad.

Ma algan siiski Uhtalt, koolipoisi põlvest 1909. Ema poolt vanaema Mare oli surivoodil haige Uhta tagakambris. See oli ühel päeval, kui ma koolist kodus olin.. Ma vaatlesin teda, kui ta lamas, jalad halvatud ja olime kahekesi toas. Mul oli temast kahju. Ja siis ta tahtis, et ma kuidagi teda aitaksin. Ma ei mäleta, mis see oli, aga ma käisin sellepärast õues. Ja siis vanaema ütles mulle umbes nõnda, et Jumal õnnistagu ja hoidku mind kõigil mu eluteel. Aga ta ütles seda rohkemate sõnadega. Ma olen kindel, et tema seda minu eest ka palvetas. Meie vanaema oli väga usklik: kui ta terve oli, siis igal keskpäeval, kui teised tööl olid, käis ta samas tagakambris üksinda palvetamas ja Jumala Sõna lugemas. Ja tagasi vaadates mulle tundub, et kogu aeg Issanda hoidja käsi on mu ees olnud, kui ma seisin kuristiku kaldal. Seda kujutas see pilt Uhta eeskambri seinal, mida meie isa oli noore mehena ostnud: väike poiss nopib lilli kõrge ja järsu maa serval, kus all haigutab tühjus. Aga poisi taga seisab kaitseingel. Ma hakkasin seda pilti vaatama, kui ma üldse hakkasin nägema.

Ja nõnda see oli. Esimese Ilmasõja kolmanda aasta kevadel, aastal 1916. Meie isa oli vallavanema abi ja tema kätte tulid noorte meeste mobilisatsiooni kuulutused. Olin neid värvilisi kuulutusi üles löönud Aruküla Otsa talu kuuri tänavapoolsele palkseinale. Ja tolle aasta kevadel seisis seal mobilisatsiooni käsk noorukitele, kes olid sündinud 1897. aastal. Nad olgu 15. mail Haapsalus „komisjoni“ ees. See käis ka minu kohta. Ühel ilusal kevadisel hommikul, kui Uhta ümbrus õitses, jätsin ema ja õdedega Jumalaga, teenijad Mai ja Jaan olid kõrvale läinud. Isa tuli mind viima. Läksime hobuvankril Risti jaama ja seal pani isa hobuse vankriga tuttava kaupmehe poole ja läksime sealt rongiga Haapsallu. Olime tädi Eliise juures öömajal. Haapsalus oli palju siniseks värvitud väikesi ilusaid maju, mis koos tänavate puhtusega andsid mulje, nagu oleks rikkust ja küllust... Tänavatel tundus justkui värske värvi lõhna, millega olid värvitud seinad ja plangud. Seda enam, et ilmad olid väga kenad. Tänavatel ja mererannal liikus palju rohelist kaitsevärvi mundrites vene sõdureid. Kui ma õhtupoolikul kellegagi neist püüdsin rääkida, siis nad olid väga sõbralikud ja tundsid nähtavasti head meelt selle üle. Ja siis oli 15. mai. Kui hommikupoole arstlik komisjon läbi oli, siis sõjaväkke kõlbuliseks tunnistatud noorukid koguti pärast lõunat Haapsalu turu väljakule. Sinna ilmusid kaks ohvitseri, teine neist üsna noor mees väheldast kasvu, meeldiva välimusega. Ka oli ühes nendega „kardavoi“ (politsei), kes tarbe korral eesti keelt rääkis. Siis esiti kutsuti noorukite hulgast välja need, kes mingit käsitööd oskasid. Kuigi ma peale käsitsi niidu ja kändmise vaevalt oskasin ainult hõõvli kätte võtta ja ka kuidagi hõõveldada, läksin ometi „käsitööliste“ hulka. Oli arvata, et nemad saavad paremad väeteenistuse kohad. Kui minu kätte järg tuli, tahtis vanem ohvitser mind panna kahurväkke „Slabovat“ (nõrgapoolne), siis vanem ohvitser vaatas hoolega mulle näkku ja ütles: „B Karaulnuju Komandu“ (vahi

komandosse). Ja siis ilmus nende takka väikest kasvu sõdur ja viis mind nende hulka, kes tema väeossa oli määratud. Selle sõduri nimi Filip Feofanov, minu pärastine vahendite ülem sõduriõppuste ajal. Ma nimetan heameelega, sest ta ei kohelnud mind halvasti, kunagi ta ei sõimanud ega näidanud tigidust, kuigi ma vahel ilmutasin oma „rahvuslikkust“. Väeosa, kuhu ma sattusin, ametlik nimi oli „Ohta kohalik jalgväe komandu“. Tema asukoht oli Petrogradis ja tema tegevusalaks oli vahis olla sõjaväe moonu tehaste juures Ohta jõe ääres (Neeva jõeharu). Tehased (nende osakonnad) olid ümbritsetud kõrgete plankaadadega ja nende ääres väljaspool olid sõdurid valvel, et kuritahtlikud isikud ei saaks tungida tehasesse ja et ka sealt töölised midagi ei saaks välja tuua. Ma olen kindel, et ei võinud tol ajal olla minu taolise nõrga nooruki jaoks sobivamat väeteenistuse kohta. Tänu sellele on mul praegugi veel tervist, mingis teises väeliigis oleks sõduri elu mul vististi üle jõu käinud. Aga Hoidja Käsi oli tol päeval mu ees, kui too noor ohvitser ütles „Clabovat.“ Distsipliin oli selles väeosas üldiselt inimlik, kuid rumalana tundus, et ohvitser võis alamvæelist sõimata, talle öelda „sõnnik“, „koerapoeg“ ja nõnda edasi. Ka ma nägin, et suhtuti põlgusega neisse noorukitesse (eestlased, lätlased), kes ei osanud sugugi vene keelt. Neile öeldi „turka“, kui nad õppustel ei olnud hästi võimelised seda tegema, mis neilt nõuti, sest nad ei saanud hästi aru, mis neile öeldi. Kuid sanitaarolud olid viletsad. Sõdur pidi ise oma pesu pesema ja selleks olid ka kõik võimalused. Võis isegi pesu pesta... Aga vähe oli neid, kes seda oskasid ja tahtsid teha. Võis olla mõni eestlane või lätlane. Ja selle tagajärjeks olid täid... Sauna viidi küll korralikult, aga riiete kuumutamist ei olnud, naha haigusi, sügelisi võidi saunas saada. Tsaari väe tüüpiline sõdur oli täitanud ja kasimata. Haapsaluga võrreldes polnud seal mingit üllatust. Tänavad oli küll avarad ja majad suuremad puust, kuid puudusid Haapsalu majade värvid ja ka üldine puhtus. Tänavatel veovoormehed vedasid kivisüsi ja küttepuid vankritel, mis olid minu silmadele harjumata, väga algelised ja iluta.

Suurt Petrogradi nägin alles 1917. aasta veebruarikuu ajaloolistel päevadel. Tsaari Venemaal oli usuline sallinus siiski saavutanud sellise taseme, et Luteri usulised sõdurid saadeti käskluse korras oma usukombeid täitma (armulauale) Petrogradi saksa koguduse Peetri kirikusse, mis asus Nevski Prospektil peatänaval. Nevski Prospekt mõjus oma avarusega, suurte mitmekordsete kivist hoonetega tänavä äärel. Siis inimeste tunglev liikumine laiadel kõnniteedel, ohvitseride ja kindralite säravad pagunid, kaupluste suured vaateaknad andsid maalt tulnud poisile mingisuguse ülevuse ja hiilguse mulje. Kuid lähenedes kesklinnale hakkas ka kesk tänavat ikka rohkem rahvast olema. Ja kui kiriku lähedal väljusime tramvaist, siis oli meie sõdurite salgal isegi raskusi läbi rahva hulga pääseda. Isegi suhtus rahvas meisse vaenulikult, nagu nad poleks tahtnud meile teed anda: näis, et nad arvasid meid mõne politseile määratud abisalga olevat. Kuid keegi ametniku riietes mees nende hulgas ütles midagi meie heaks ja tema mõjutusel andis rahvas meile teed kiriku juurde. Suur kirik oli täis eesti soost sõdureid - nii palju oli siis eestlasi Petrogradi garnisonis. Jutlustas ja kiriklikke talitusi toimetas eestlane kirikuõpetaja. Siiski rohkem meelde jäävad olid nähtused väljaspool kirikut. Kirikust väljudes nägime, et lai tänav oli ääreni rahvast täis. Tramvail polnud enam võimalust liikuda. Rahvas nõudis leiba - poed olid toiduainetest tühjad. Kasakad hobuste seljas surusid rahva hulgas, nagu püüdes inimesi laiali ajada. Kuigi nad olid relvastatud, nad ei tarvitanud selleks mingit relva ega jõudu, mis oli vist küll neile keelatud. Neile hüüti rahva seast: „Rasve sdes nemtsõ (kas siin on sakslased)?“ Tsaari Venemaa ei kannatanud välja katsumisi, mis tulenesid sõjast. Tsaar ja tema valitsus polnud võimelised päästma Venemaa kuristikku veeremast...

Varsti pärast seda olin jälle Nevski Prospektil. Siis juba vaba sõdurina, sest sõjaväe distsipliini selgroog oli murtud. Tsaari polnud enam... Siis oli ka teatava määrani ajalooline silmapilk: Veebruari Revolutsiooni ohvreid viidi puusärkide rongikäiguga risti üle Nevski Prospekti kalmistule. Et ära hoida rahva peale surumist tänavast üleminekul, siis moodustati juhuslikult kohal olevatest sõduritest ahel, kes üksteise käe alt kinni hoides palistasid matuse rongikäiku. Ka mina olin selles ahelas. Suure huviga vaatasin, kuidas eesti matuselised saatsid oma surnuid eesti rahvusliku sini-must-valge lipu all. Nad püüdsid laulda midagi eesti keeles, kuid seda neile ei lubatud.

Suvi möödus ja käes oli hiline sügis oktoobri lõpul vana kalendri järgi. Elu oli nii hall kui olid hilise sügise tumedad ilmad. Ikka räpasemaks olid muutunud Petrogradi tänavad, ikka korratumaks elu... Distsipliin meie väeosas oli langenud viimase võimaluseni: olid sisse seatud sõdurite nõukogud ja „komiteed“, iga sõdur oli kõnelemise oskuse poolest vähemalt mingisuguse poliitika tegelane. Sagedad olid meie kasarmus „sobraaniad“ (poliitilised kõnekoosolekud), kus üles astusid enamasti bolshevikud-agitaatorid, kes selgitasid üksteise võidu, et riiklik võim peab kuuluma Sõduritele ja Töölistele, mis oli teatava määrani teine valitsusorgan Petrogradis. Aga vahipostidel tehaste plankaedade ääres, kus vahisõdurid pidid valvama, et piiritust (viina müük oli keelatud riigis) ega midagi muud vajalikku tehastest välja ei viidaks, siis seda seal just tehti. Arenes vahisõdurite ja tehaste tööliste vaheline koostöö selleks, et tehastes valmistatava piiritusega suuri rahasid teha, spekuloida. Vahtkonnas olla tähendas palju raha saada, vahtkonnast tulles oli sõduritel paberi raha taskus küll. Tsaari paberrahaga osteti ära terved vahtkonnad. See kõik sündis ööseti ja enamasti selle saatel, et kesklinnas oli kuulda relvadest tulistamist. Aga päeval olid bolshevikud „oraatorid“ ja nende kõned. Siis mäletan, et ühel pimedal ja niiskel öösel oli vahtkonna koosseisus tehase juures, mida harilikult nimetati „Georgia väravate juures vahtkonnaks“ (karaul u Georgievskih vorot). Et seal spekuloidmist ei olnud, siis arvan ma, et seal oli ainult sissekäik, kus mingit sõjavarustust valmistati. Tollel pimedal ööl ilma kuuta oli kesklinnast kuulda eriti ägedat tulistamist. Teisel päeval, kui meie vahtkond vahetati, olid igal pool sõnumid ja kirjad: „Sotsialistiline revolutsioon teostus. Ajutine Valitsus on kukutatud. Võim on sõdurite ja Nõukogu esimees on Lenin.“ Kõik need teated sügiseses uduse ilmaga ja üldise korratuse saatel huvitasid meie kasarmu piiritusega hangeldavaid sõdureid vähe. Ka mina mõtlesin, kes teab, kui palju revolutsioone veel ees seisab. „Sotsialistliku revolutsiooni“ väärtust hakkasime alles siis tähele panema, kui ühel päeval kästi mundritel pagunid maha lõigata.

Siis mäletan veel, et oli „sobrani“ Ohta äärelinnas, millest osavõtmist tehti meile peaaegu kohustuslikuks, sest seal pidi esinema keegi väga tähtis isik. Mina ei hoolinud teada saada, kes tema just oli, aga võimalik et oli Lenin ise, kes muu võis olla väga tähtis - seda enam, et tol ajal räägiti temast ka kui Vladimir Uljanovist. Nõnda läksin ka mina sinna koos teistega. See oli vististi mingi suur kinosaal rõdudega ja tulvil täis sõdureid, madruseid ja erainimesi. Kõneles üksainus „oraator“ ja see oli väga taoline sellele, kuidas nüüd näidatakse Leninit piltidel, kuid nagu rohkem mustas habemes umbes nõnda, kuidas Leninit näidatakse piltidel enne tema Siberisse asumisele saatmist. Ma täheldasin vähe, mis ta rääkis ja ei mäleta sellest midagi. On meeles, et pärast kõnet ta rüüpas juua, laual oli karahvin veega ja klaas. Ja siis esitati talle küsimusi suusõnal ja kirjalikult. Keegi madrus tõi temale paberilipaka ja „oraator“ luges sealt valjusti: “potsemu pusena Gosudarstvennaja Duma (mispärast on Riigivolikogu laiali saadetud)?“ Oraator hakkas selle kohta pikkamisi ja

rahulukult ütlema: "Gosudarstvennaja Duma raspusena samim hodom sabõõti (Riigivolikogu on laiali saadetud sündmuste käigu endaga)... Ja rohkem ma ei mäleta.

Varsti selle järel lahkusin Petrogradist jäädavalt. Mulle näib, et see oli veel 1917. aasta lõpul, et meie väeosa need sõdurid, kes seda soovisid, koju lasti „määramata ajaks“ toitlustamise kitsikuste pärast. Oli tume ilma lumeta pehme talve ilm, kui trammil seistes viimast korda vaatasin Petrogradile, jalgadel paised alatoitlusest... Õhtul Balti raudteejaamas olles paistis kaugelt tulekahju kuma ja mulle tundus, nagu lahkuksin tulekahjude maalt... Tsaari valitsus oli olnud räpastunud ja eluvõõras. Kuid minu kui külast ja veel Uhtalt tulnud poisid muljed oli teistsugused: mis oli olnud ilusat ja ülevat Petrogradis, see oli olnud tsaari ajal, kui anti au ülemale ja kirikule. Mis pärast seda oli, see tundus mulle kui mingisugune hall virr-varr ja eriti see, mis oli viimaks.

1918. aasta oli Uhtal olemise aasta ja minu mälestustes rahu aasta, kuigi Venemaal oli vapustav pöördelaeg ja ilmasõja lääne väerinnal piinas rahvaid tasavägine verine heitlus, oli Uhtal ja ümbruses vaikne, nagu poleks olnud maailmas hädasid. Saksa sõdurid oli küll kevadel majutatud meeshaaval taludesse, kuid nad jätsid enamasti kultuursete inimeste mulje. Sügisel olin gripis raskesti haige ja mäletan ema hoolitsemist minu eest...

Siis oli Esimese Ilmasõja lõpp küll, aga see tõi uusi häirivaid sündmusi ja jutte Uhtale ja igasse kodusse... Et „punased“ tungivad Narva takka Eestisse, et tuua siia Venemaa hallust ja hullust, et rikkuda meie kodud... Ja siis „Eesti Vabariik“... Kasti vallamajas oli koosolek, kuhu kutsuti kõiki inimesi. Ka meie isa läks sinna. Kõik see oli hilja sügisel, umbes oktoobri kuul või veel hiljem. Õhtul tulevalgel meie ema valmistas köögis õhtusööki, kui isa astus kööki pikk palitu seljas. Ta oli nähtavasti rõhuvas meeleolus ja jäi seisma seina äärde ukse kõrvale. Mingi rahutus ei lubanud tal maha istuda, kuigi oli teelt tulnud. Siis ta rääkis, et teda oli valitud vallavanemaks. Ema polnud sellega rahul. Aga isa ütles, et tema rääkinud ka selle vastu küll, kuid temale öeldud, et igaüks, kes on selleks kõlbulik peab oma kohust kodumaa vastu täitma...

Ja siis oli aasta 1919. Sõda käis „punaste“ vastu ja meie isa pidi andma oma vallast mehi Eesti Rahvaväkke - ja andis sinna ka oma poja. (Rahvaväkke eelistati võtta tingimata talupidajate poegi ja vallavalitsus pidi nende nimekirjad esitama). Küll oli keegi ema sellepärast meie isale öelnud: "Vaata võtsid minu poja - küll sa saad ka oma pojast lahti." Aga meie isa oli õige ja ei püüdnud oma poega kõrvale hoida ja õnneks oli ka poeg küllalt isamaalane selleks, et seda mitte nõuda. Ja tõesti, hea tahtmise juures, et vähemalt sõja kuulide eest varjul olla, siis selleks oli ka võimalus. Meie kaugelt sugulane Ulrich Ojasson, Märjamaa köstri vend, oli Haapsalus julgeoleku väeosa ülem, mis kunagi lahinguväljale ei läinud. Meie isa oleks võinud köstri ja tema venna tutvust kasutada, et oma poega hoida. Kuid seda tehes oleks tema häbi teinud usklikkude Vennaste Kogudusele, mille liige tema oli. Ja nõnda ma sain sõduriks Eesti Rahvaväes ja mind määrati „löögiväe“ ossa, mida hüüti „Kalevi Malevaks“.

Kalevlaste Maleva pataljoni formeeriti 20. detsembril 1918 Eesti Vabadussõja alguspäevil.

Pataljoni asutajaiks oli grupp Tallinna spordiseltsi Kalev liikmeid. Kalevlaste Maleva pataljoni osales 38 lahingus [Vabadussõjas](#) nii [Viru rindel](#) kui [Landeswehri sõjas](#). [Vabadussõjas](#) juhtisid väeosa kapten [Leopold Tõnson](#), kapten [Otto Tief](#) ja kolonelleitnant [Oskar Luiga](#).

Maleva asutamiskoosolek toimus Tallinna [spordiselts Kalev](#) esimehe [Leopold Tõnsoni](#) eestvedamisel [16. detsembril 1918 Tallinnas Estonia teatrimajas](#)^[3].

Jõudsime sõjaliinile 1. mail ja see oli Mõniste mõisas Võrumaal. Kogu mai kuu jooksul ja ka juunikuul meil „punastega“ mingit tõsisemat võitlust polnud. Kummalgi pool polnud lennuväge ega kahurväge, kogu võitlus, kui seda sõjaks pidada, seisis käsitulirelvadel. Selle poolest olid meie mehed paremini varustatud inglise automaatpüssidega ja kuulipildujatega, kuna „punaste“ poolel olid ainult vintpüssid ja vähe ka kuulipildujaid, mis olid vanematüübilised. Ja kui „punased“ ka vahel tulistasid, siis oli nende kuulid nii eksivad, et tundus, nagu ei püüakski nad meie peale lasta. „Punaste“ poolel oli ka eestlaste väeosa. Ja kui vahel „punaste“ kuulid olid ohtlikumad, siis meie mehed ütlesid, et „kohe tunda, kui vastas on eestlased“. Ja nõnda näis, et polnudki õieti mingit tõsist sõda, vaid ainult sõja olukord. Nõnda oli lugu, kuni juuniku lõpu poole Lätimaal tõusis üles Landesveer, Balti mõisnike poegade ja sakslastest sõdurite vägi, mis krahv von der Goltsi juhtimisel püüdis Baltimaal taastada Balti mõisnike võimu.

Meie väeosa viidi Lätimaale. Öö läbi sõitsime loomavagunis. Oleksin meeleldi maganud, kuid vaevalt tuli kellelegi uni silmi - teadsime, et homme on tegemist surma ja haavade võimalusega. Pärast lühikest ja valget jaanipäeva aegset ööd algas see unustamatu päev muidu nii vaikne ja päikseline - 22. juuni, veel pühapäeva kalendri järgi. Ei mäleta, millise nimega oli see raudteejaam, kus välja laadisime ja siis algas teekond mööda metsi ja lagendikke Skangali mõisa poole, kuhu Landesveeri mehed olid välja tulnud. Okaspuu metsad lõhnasid päikese soojus all, talirukki ja -nisu väljad voogasid, meie aga tassisime relvi ja laskemoona hanereas. Viimaks seisis ees mehekõrgune rukis, selle taga paistis mets ja seal olid mõisa majad. Seal poolt hakkas ka kuulduma kuulipildujate ragin ja isegi kahuri paugud - sakslastel olid „miinipildujad“, nõnda nimetasid meie mehed, kes relvi paremini tundsid kui mina, nende kahureid. Meie kolmas rood paremalt poolt oli juba asunud rünnakule... Käskluse peale võttis ka esimene rood, milles mina olin ahelikku ja tormas rukkisse. Rukis oli nii kõrge, et ei näinud ühte ja teist. Siis oli käsk: „paremale poole võtta!“ Andsime seda üksteisele edasi ja nihkusime paremale poole, mitte midagi muud nähes kui rukist. Viimaks väljusime rukkist ja nägime, et meid lahutab mõisamajadest salk männimetsa. Ja siis äkki paljud meist esimest korda talusid seda jubedust - erilise vingumisega kiirustasid meist esimest korda mööda palju nähtamatuid esemeid, erilise jõuga visatud, mis vastu põrgates armu ei anna. Viskasime endid ruttu pikali, surusime endid vastu maad, lootes, et meid kaitseb emake maa ja roheline rohi... See oli sakslaste kuulipildujate tuli. Ei tea, kas sakslased olid metsa külvanud või lasknud mingit mürki või uimastavat gaasi - meie mehed, kui kauemaks jäime lamama, kippusid magama jääma, mis oli küll ka unetu öö tagajärjeks: Ka minule kippus uni peale ja veel mitmesugused ilusad unenäod. Aga oli neid, kes panid tähele, et mehed

jäävad magama ja varsti keegi käsutas: „Tõuseme üles! Läheme edasi!“! Saladuslikult polnud enam ka kuulide vihisemist, vististi oodati vaenlase poolel, et tuleme metsast välja, siis on meid parem maha niita. Tõusime püsti ja lähenesime metsa servale, sakslaste poolel oli kuulda hüüdeid „Hoch!“ Seni polnud meil olnud kaotusi, kuid lõhnavate mändide alt väljudes võttis meid vastu tuli... Silmapilguks ma vaevalt märkasin, et keegi meist lamas juba surnuna, keegi hüüdis haavatuna. Pärast räägiti, et keegi oli miini läbi tükkideks kistud... Ei olnud kahju tunda, sama saatus oli igal ühel oodata, vaatasime surmale otse näkku. Jooksin relva ja laskemoona koormat kandes ja ise hüüdsin mõttes: „Oh Jumal! Oh Jumal!“ Kuid kellelgi ei tulnud meelde taganeda, olime isamaalased. Teadsime, et meie vastas on nende järglased, kes meie esivanemaid röövisid, orjastasid ja häbistasid. Vaenlase tule all olime varsti mõisa majade vahel. Need olid vististi moonakate elamud, seal olid ka puuhunnikud ja väikesed keldrid. Ei usaldanud edasi minna, võtsime seal positsioonid... See oli vist väike kelder, mille taha mina ja kuulipildur koha võtsime. Seal hakkasime ka meie tulistama, vahetevahel ma täitsin kuulipilduja „gasette“ padrunitega. Meie kõrval natuke eemal väikese puuriida taga tulistasid vintpüssidest pärsine „Päevalehe“ toimetaja Tammer ja tuttav Hiiumaa noormees. Tulistasime kõigile mõisa pargi serval nähtavatele rohu peal olevatele kogudele- mõni neist justkui liigutas... Hiidlane tulistas ja vahel hüüatas: „Ai! Ai!“ Nähtavasti oli ta nagu jahimees, kes tunneb jahirõõmu, kui ta kuul on hästi metslooma tabanud. Kuid sakste tulistamine muutus nõrgemaks ja vaibus viimaks hoopis. Silla peal, mis võis olla kusagil tiigi peal mõisa juures (või oli seal jõgi), oli kuulda valju üle sõitmist. Meie mehed arvasime selle olevat, et „sakste“ kahurvägi ja moonavoor taganevad. Võtsime uuesti ahelikku ja läksime pargi poole, kus asus härraste maja, oodates iga silmapilk, et meie peale lastakse. Kuid selle asemel oli vaikus. Pargi serval umbes seal, kuhu poole olime tulistanud, lamas raskesti haavatud sõdur saksa mundris. Tiigi kaldal lamasid saksa sõduri mundris mehed, nagu oleksid nad seal päevitamas. Läksime nende juurde, et neil oli surnu kahvatus nägudel- nad olid surnud. Tee peal lamasid kahuri ees olevad lihavad surnud hobused ja seal kõrval kraavis ka surnud sõdur. Muidugi polnud see kõik meie esimese roodu meeste töö, sest ka kolmanda roodu mehed olid olnud väga agarad. Kindel oli see, et saksad olid taganenud ja meie olime mõisa peremehed. Kui kõik põnevused olid möödas, läksime mõisa karjalauta ja olime seal põhu peal pikali. Tundsime end väga väsinuna, närvide pingutus oli nii suur olnud, et uni, mis ennemalt metsas peale tikkus, kuidagi enam ei tulnud. Noor sõdur esimest korda lahingus on väga tundlik ja õrn, aga teine ja kolmas lahing ja tuimus hakkab võimust võtma. Rohkem karastatud vanemad mehed, kes võib-olla olid ka juba ilmasõja lahinguid katsunud, käisid ringi ja ma kuulsin neid pärastpoole rääkivat: „Kõik need on mõisnikke pojad ja parunid ise... Ega nad muidu eesti ja vene keelt räägi... Ta ütleb, et on Saaremaa mees... Milline Saaremaa mees tuleb meie vastu Lätimaale sõdima?... Ja vaata, mitte surra ei taha... Ja ei sure ka... Ta ju teab, et seal on mõis...“ Näis, et need mehed olid haavatud vaenlase sõduritele viimast arstiabi andnud, et nende häda hoopis lõpetada. Ega see polnud kiiduväärt. Mõisa läti rahvas jootsid meid mõisa karja piimaga ja juhatasid, et mõisa keldrisse on saksa sõdur pelgu läinud. Keldri juurde pandi vahid. Varsti ilmusid sealt ilma relvadeta käed püsti kolm sõdurit. Tammar näitas neile rusikat. Üks neist ütles heas vene keeles: „Eta nam, sa sto (mis eest on see meile?)“ Kui olin lamanud ja puhanud, läksin vaatama suurt mõisa härrasmaja ja käisin seal sees. Nägin seal suurepäraseid mööbleid ja puhtust, rikkust ning ruttasin välja. Tuli meelde, et kes teab, kes seal veel peidus on ja tapab mu ära. Mõisa ees puude all oli laud ja laual palju saksakeelseid piltidega ajakirju. Keegi mõisateenija rääkis, et hommikul von der Golts ise istunud selle laua ääres ja lehitsenud neid ajakirju. Kui talle teatatud, et vaenlane läheneb, siis ta nähtavasti rõõmustanud ja öelnud „sehr gut“. Noh, ta sai igavusest lahti. Vangid aga pandi

seisma mõisa seina äärde pealtnäha ilma vahita. Öhtu poole 3. roodu „pealik“ (Rahvaväes polnud „ohvitseri“ nimetust“) läks neist mööda ja tuli meie meeste juurde öeldes: “Poisid, kes tahab nalja teha? Viige need mehed kusagile kõrvale.“ Ja leidis neid, kes seda „nalja“ tahtsid teha. Kuid see „nali“ ja teised sellised „naljad“ andsid tunnistust meie mõningate meeste noorusest.

Eesti Rahvaväe sõda Landesveeri vastu oli metsik sõda. Teadsime, et meie vastas on vabatahtlikud sõdurid palgatud mõisnike poolt ja ise mõisnikud. Ülekohus, mis Balti mõisnike sugu oli aastasadu toime pannud eesti rahvaga, kandis vilja. Headus sigitab headust, kurjus kurjust. Näiteks Kalevi maleva 1. roodu ülem oli kas ise mõisnike soost või nende pooldaja. Teda oli näha ainult Skangali mõisa lahingu alguseni, aga pärast seda oli ta kadunud ja jäigi kadunuks. Kas ta läks üle või mõistsid meie mehed koha peal ta üle kohut. Aga kui polnud roodu ülemat siis teda ka ei otsitud ja leidis kohe ka neid, kes käskisid ja korraldusi tegid ja samal ajal ise võitlesid kui reamehed. Nii oli näiteks Tammer. Ja siis polnud vangi langenud ja haavatud vaenlase sõdurite vastu mingit halastust - ainuke kohtlemine nendega oli relvade abil. Landesveer taganes Riia suunas. Landesveeri juhatus oli nähtavasti targasti arvestanud, et me oleme väetamad „punaste“ vastu ja et kui siis nemad meile annavad löögi selja takka, et meie ei suuda siis vastu panna. Taganev Landesveer osutus siiski mõnes kohas veel tõsist vastupanu neid jälitavale eesti Rahvaväe osadele.

See oli ühel järgneval päeval. Meie roodud liikusid mööda väikesi teid läbi suure metsa. Kui mets lõppes algas lage, vististi mõisa väli. Metsa serval aga peatuti ja saadeti edasi minema umbes paar rühma mehi eelluurajatena, mille koosseisus olin ka mina. Kui olime umbes 200 meetrit mööda lagedat edasi liikunud, avati meie peale kuulipilduja tuli. Võtsime ahelikku ja lamasime. Siis saime aru, et meie peale lastakse pahemalt poolt välja servast olevast talumajast ja otse eest kesk välja olevast majast, mille juurde viis meie tee. Olime risttule all. Õnneks märkasime, et pahemal pool teed olid liiva augud ja jooksimise nendesse aukudesse. Keegi kõrval olevas augus oli peast haavatud ja hingas norskades vere voolu pärast. See mõjus rõhuvalt... Arsti abi polnud... Tulistasime talumaja poole. Varsti panime tähele, et vaenlase poolel mehed lähevad talumajasse sisse ja tulistamine seal poolt lakkas. Pärast kuulsime, et sakslastest oli keegi saanud haavata ja nad läinud seda majasse viima ja ravima. Otsustasime seda juhust kasutada ja jooksimise liiva aukudest välja metsa poole tagasi. Kesk välja olevast majast aga tulistati meid kogu aeg ja sel tagasi minekul sai keegi meist haavata ja suri varsti, kuigi teda püüti ka ära kanda. Aga pärast kuulsime, et ka sakslastel pole sel päeval õnne olnud. Need sakslased, kes olid kesk välja oleva maja juures ja nägid meie tagasi minekut, tulnud ise liivaaukudesse ja andnud seal ka meie haavatutele viimast arstiabi relvadega. Siis tulnud aga pahemal pool olevast talumajast sakslased välja ja teadmata, et meid enam aukudes polnud, jätkanud tulistamist liiva aukude poole. Liiva aukudes olevad sakslased tulistanud vastu, arvates, et eestlased tulistavad. Seejuures saanud neist umbes 8 inimest surma ja haavata.

Selle järgi, mis mina läbi elasin, polnud Kalevi Maleval Vabaduse Sõja lõpuni nii tõsiseid lööminguid, kui need oli sakslaste Landesveeriga. Näis, et Pihkva väerinne (õieti idarindel) olid Nõukogude Venel võrdlemisi nõrgad jõud ja pidasid kaitsesõda ja tollel rindel oli Kalevi Malev sõja lõpuni. Venelased püüdsid läbi murda Narva rindel. Ka oli suhtumine „punastesse“ meie meestel teistsugune. Enamasti kõik meie mehed olid alles hiljaaegu teeninud vene sõjaväes, esiteks tsaari ajal, siis Ajutise

Valitsuse ajal ja viimaks, nagu minagi Lenini ajal. Teadsime, et vene sõdurid pole kaugeltki kõik oma meelsuse poolest punased ja olid mobiliseeritud ja sunnitud nagu meiegi. Oli juhuseid, et nad hulgana tulid üle meie poole endid vangi andma ja vähemalt mina ei näinud, et neid koheldi halvasti. Kergelt vastupanu leides läksime välja kuni Pihkva linna ja sealt ka edasi. Aga siis hakkas langema meie meeste meeleolu ja hakati küsima, et miks võõrsil sõjuda. Kodumaa piiril oldi valmis kaitsema oma maad. Seda mõistis eesti vabariigi valitsus ja väejuhatas Tallinnas, et sõjast tüdinenud Rahvavägi kaua sõda välja ei kannata, seda enam et paljud meie sõdurid ei mõistnud seda ohtu, mis Venemaa poolt ähvardas. Otsustati piiril pidada kaitsesõda ja vaherahu saavutada. Nõnda sügise poole. Rahvaväe osad jätsid maha Pihkva alased maad ja võtsid positsioonid umbes endise Pihkva kubermangu piiril, setu ja vene külade alal. Need külad oma väikeste hütitaoliste majadega andsid alandlikku mulje ja jätsid kehva mälestuse võrdlemisi eesti ja läti talude suurte hoonetega ja mõisade suurepäraliste ehitustega ja lossidega.

Tahtsin siinkohal veel öelda, et kerge käega olen kirjutanud, et jõudsime Pihkvani ja jätsime jälle maha Pihkva ja ta maad. Ei mäleta, kui mitu korda selle juures tuli olla kuulipilduja ja šrapnelli tule all (šrapnell on kahuri mürsk, mis lõhkeb õhus suurteks raua tükkideks, mis kukuvad alla suure hooga). Kuid kõik need läbielamised jätsid hinge jäljed - usklikkuse. Tundidel ja minutitel, millal surm silmnähtavalt ähvardas, õppisin palvetama ja valmis olema elust lahkuma. Ja ma tänan Issandat selle armu eest, et tema nõnda on mulle õpetanud peamist tarkust selles elus, et valmis olla surema, et vaim võiks lahkuda rõõmuga. See elu siin on mööduv, aga seal igavene. „Sõja surm on õnnis“, ütleb üks sõna. Ja kui ma olen kahetsenud, kuidas pärastises elus olen vanemaid kurvastanud, siis ma olen mõelnud, et ma oleks võinud siis... ja siis... kukkuda ja sinna jääda.

Oli juba vaherahu ja Tartus kaubeldi jäädava rahu pärast. Meil oli puhkus. Ma veetsin aega kirjutamisega aga ka aritmeetika õpperaamatuga. Suurem osa sõdureid aga lihtsalt logelesid või mängisid kaarte. Siis keegi sõdur, kelle nime ma ei mäleta, tahtis kirja saata oma vennale, kes oli Venemaal ja punaarmee sõdur. Et tema vene keelt ei osanud, ta regi mulle ettepaneku, et minna kahekesi üle piiri ja anda kiri punaste sõdurite kätte, kes selle edasi toimetaksid. Ja hommikul, kui valgeks läks, läksime üle traattõkke, seal valvet ei olnud. Piiriäärsed vene külad punaste poolel olid maha põletatud, siiski mõni üksik majake siin ja seal oli järele jäänud. Läksime kaua mööda metsikut tühja maastikku kuni jõudsime ühe sellise maja juurde. Oli juba keskpäev. Läksime sisse ja leidsime endid võrdlemisi ruumika vene talupoja toas. Ahi küdes ja ahju ees tüse naine küpsetas pirukaid- kooke, nagu see on tavaline vene komme. Vastas seina ääres aga oli nari ja seal lamasid või magasid umbes 6-7 sõdurit, pealt näha väga pesemata ja kasimata. Selle seina ääres aga, kus olid aknad, istusid pingil (vene talumajas on pink mööda seina äärt ja seina külge kinnitatud) kaks meest. Üks neist oli sõduri mundris, aga palju puhtam ja paremini rietatud, kui need kes lamasid naril. Tema ees kesk tuba oli laud. Teine mees istus rohkem ahju pool, oli erariides ja habemes. Nähtavasti oli tema maja peremees. Ja püüdis sõduriga laua ääres ettevaatlikult rääkida. Ma sain aru, et sõduril, kes laua ääres istus, oli nagu võim selles majas. Punaarmees polnud ju ülemuse mundril tol ajal mingit eristavat märki. Toas näis olevat mingi kartuse õhkkond, milles sõdurid eelistasid lamada, aga perenaine, kes pirukaid küpsetas, hoopis vaikida. Mina esitasin sõdurile laua ääres meie asja, et tulin sõbraga, keelt ei oska, et üle anda tema kirja vennale, kes on punaarmees sõdur. Ulatasin kirja sõdurile laua ääres. See võttis selle ja pani lauale öeldes: „negramoten“

(olen kirjaoskamatu). Siis tuli sisse veel kaks eesti vormis sõdurit leivad kaenlas. Nad rääkisid selget vene keelt ja olid seega venelased. Nähtavasti olid nad omal ajal ületanud meie poole ja nüüd jälle heaks arvanud tagasi pöörduda ühes leibadega, lootes, et neile andestatakse. Kuid nende meeste jutu peale, et neid on vangi võetud, sõdur laua ääres vastas ainult: ne snaju“ (ei tea). Tema käsul tõusis sõdur narilt, et tema need mehed pidi kuhugi viima. Tuppa tuli veel sõdur sinelis ja kandis punast linti üle papaaha (vene sõduri karvane müts). Ka tema andis vähemalt väliselt enam korrastatud sõduri mulje ja kuulus vististi ülemuste koosseisu. Kuid tema oli palju lahkem ja püüdis minuga rääkida. Tema ütles, et tema tuleks meeeldi meie poole külla, aga et tema kardab punase lindi pärast, mis on papaahal. Mina ütlesin, et selle poolest võib ta julgesti tulla. Narilt tõusnud sõdur oli üle tulnud meestega väljas. Sõdur laua ääres aga vaikis ja oli tõsine. Tundsin, et ka meil oli aeg lahkuda ja kui väljusime oli hea meel, et keegi meid selles ei takistanud.

Siis järgnesid aastad Uhtal. Kodune muretu elu tõi jälle usulise leiguse, aga mitte nõnda, et ma usu Jumalasse oleksin hoopis kaotanud. Teadsin, et Jumal on ja Tema käske peab teostama ja teda paluma ja tänama. Ja ma tegin seda igal hommikul ja öhtul, kuigi väga lühidalt ja ma arvasin, et keegi seda minust ei mõelnud. Ma teadsin, et loodus on Jumalast, aga must polnud kadunud sugugi see tung, mis minus juba poisikese põlves oli ärganud, teada rohkem looduse ehitust ja armastus raamatute ja kirjutamise suhtes. Tahtsin õieti veel õppida. Ja seepärast oli mul väeteenistusest vabanemisel isegi mõte, et Uhtale mitte tagasi pöörduda ja võtta omale tööala, mis annaks selleks rohkem aega. Kui Vabaduse Sõjast osa võtnud noorel mehel olid mul selleks kõik võimalused. Aga kui ma tahtsin saada raudteelaseks, siis tegi see mõte mulle vaeva ja rahutust. Minule meenus mu vanemate hellus ja kas pidin jätma oma hea isa ja ema võõraste hoolde... Ka tundsin kaasa õdedele, kes olid väga nõrga tervisega, kuigi ma pärastpoole olin neile jõhker. Et ma pidin Uhtale jääma - selline oli Jumala tahe, kes oma Vaimu läbi räägib inimese südametunnistusest.

Ja nõnda olin Uhtal ja tegin talutöid nagu isa sulane. Vabal ajal oli minu lõbuks õppida algebrat ja geomeetriat, et mõista füüsikat. Minu õde Alma, kes linnas koolis käis, nähes mu vähest edasi jõudmist manitses mind:“ Loe üle ja mine edasi!“ Aga kus mina - minul oli vaja mõista asjade mõtet ja seal tekkisid küsimused... Tagasi vaadates ma isegi imestasin, kui suur oli minu huvi teadmiste vastu, et mind isegi ühegi kõige kenama tüdruku võlu ei suutnud sellest kiusatusest vabastada. Oli meie külas tol ajal kaks tõesti kena välimusega neidu „Uuesauna Miini“ ja „Jaagu Mann“ ja ma vaatasin neid hea meelega, kui ma neid nägin. Aga, kui ma neid ei näinud, siis olid unustatud ja ma vaatasin oma karjamaal kõrgeid kuuski, taeva võlvi, pilvi, öhtul säravaid tähti ja kuud ning tundsin, et olen rumal, rumal... Kui keegi oleks mulle siis öelnud: “Sa oled ebanormaalne“, siis seda ma tõesti olin. Aga mitte nõnda, et ma oleksin tahtnud loodust uurida, vaid et järeldusi teha sellest, mis oli juba avastatud. Mõtelda ja seda vaimukalt kirjutada... Aga see ebanormaalsus ajas mind tegudele, mis olid piinlikud minule endale ja vanematele.

Kui eluaastad lähenesid 30-nele, siis mind ehmatas, et koduse töö kõrval pole minu õpinguil mingit edu. Need mälestused ei meeldi. Ei taha pikalt kirjeldada seda vihmast hommikut 11. novembril 1926, kui kõik suvised ja sügisesed talutööd olid tehtud, kui Märjamaa kiriku värava all püüdsime endid vihma eest varjata, mina ja mu isa. Ootasin bussi, mis pidi reisijaid Tallinna viima. Ja mu hea isa tahtis näha, kas ma saan bussi peale ja minema. Ei mäleta, kas tema oli mind sinna tooma tulnud... Õnnetu isa... Ma ei julgenud temale öelda, millise kavatsusega ma püüdsin linna minna... Aitab küll! Ütlen ainult, et 29-aastase mehena hakkasin õppima Tallinna

Õhtukeskkoolis (kolledž) ja olin seal nii kolm talve järke mööda. Ei olnud minu peamiseks püüdeks saada selle kooli lõputunnistust, kuigi see vahel ka ahvatles. Õppisin seal peaaegselt loodusteadusi ja matemaatikat toleaeagse keskkooli õppekava piires ja andsin neil aladel ka eksameid. Kuigi ma kõiki lõputunnistuseks vajalikke eksameid ei jõudnud sooritada, need talved tõid mulle ometi teatava rahulduse.

Pärast seda Uhtal mina vabal ajal küll ka lugesin aga siiski rohkem püüdsin ka midagi omapärast, originaalset kirjutada. Et olla loetud ka väljapool kodumaa piire, ma kirjutasin Esperanto keeles, mis ma ka pärastpoole olen kahetsenud. See tuli minu kosmopoliitsusest, mille idu minus juba lapsepõlves olid tärganud. Olin ja olen veendunud selles, et kultuur maailmas on ühene ja inimesed erinevad üksteisest ainult oma emakeelte poolest, ka välimuse poolest. Peale selle elukogemused õpetasid mind nägema inimeses kõigepealt teist inimest, see on mitte tema rahvust, vaid tema kalduvusi, häid ja pahasid. Inimene, kes meie abi vajab, on ainult inimene ja seda nõuab ka Kristuse õpetus.

See oli 1936. aastal 21. septembril. Uhtal oli rehepeksmine mootori jõul töötava masinaga. Oli kuiv päikesepaisteline, kuid ka tuuline ilm. Päev veeres juba allapoole, vaja oli veel umbes paar tundi töötada ja Uhta vili oleks pekstud olnud. Mina ja isa tühjendasime parajasti kotte aidas, kui kuulsime välja kisa. Ei teadnudki kohe mingit paha aimata ja välja rutata, sest vahel ka noored inimesed vallatlesid. Kui kotid olid tühjad, läksin välja, nägin... tulejuga on kõrgel üleval õlekatusel ja läheb kiiresti edasi kui punane rebane... Mis teha?... Polnudki pikka redelit kohe käepärast... Mõne minutiga oli suur hoone leekides, sest tuul aitas. Mäletan veel, et keegi hüüdis: "Tuletõrje välja kutsuda!" Tuletõrje tuli küll, kuid Uhta kaevus ei olnud vett. Läksime vett tooma heinamaal olevast allikast... (veepuudus oli Uhta põline häda põuasel sügisel). Vanaisa ehitatud hoone, mis oli oma aja nõuete järgi kõige paremini tehtud ja mille sarnast ei olnud naaberkülades, põles tuule tõttu ruttu maha maani. Sade mootori korstnast oli selle kurja põhjuseks.

Kuid majad olid kindlustatud ja aasta pärast seisid põlenud majade asemel sama suur küün ja ka karjakööök vilja kuivatamiseks määratud ruumiga. Kuigi õnnetus oli suur olnud, ei saa ütlemata jätta, et uued hooned olid uuema aja põllumajanduse nõuetele sobivamad kui vanad.

Siis tuli õnnetusele järgneval talvel Uhtale loodusõnnetus, mis ei olnud pealtnäha küll kohutav, kuid mida polnud võimalik niipea heaks teha. Sulailma ja vihma järele tuli kõva külm ja kõik puud kattusid jääga, millest nad ruttu ei vabanenud. Seda aga ei kannatanud õuna- ja ilupuud välja ja hakkasid ära kuivama. See oli Uhta kodu ilule rängaks hoobiks, mida ainult pikkade aastate jooksul võis taastada. Kuid Uhtale olid peale tulemas muudatused, mis vana elu jalule seadmise võimatuks tegid. Esiteks järgneval aastal asutati veeühing maaparandamise otstarbel ja varsti hakati Uhta heinamaadest suurt magistraalkraavi läbi kaevama. Selle tõttu pidid igakevadised üleujutused Uhta heinamaadel ära jääma, ühtlasi tunduvalt vähenema ka heinasaak. Kuid selle üle ei tohi kahetseda, sest see peakraav oli hädasti vajalik teiste külameeste soiste heinamaade kuivatamiseks.

Aga siis hakkas lähenema Teine Ilmasõda. Oli sügis 1939. Juba Hitleri väed olid vallutamas Poolat. Ma ei tea isegi, miks ma seda ilusat septembrikuu päeva nii mäletan, sest sel päeval ei juhtunud midagi. Ainult oli haruldaselt vaikne, mitte

vähimatki tuuleõhku polnud ja päike paistis vahel eredalt, vahel vähem eredalt kõrgete valgete pilvede tõttu. Oli soe. Mina, isa ja ema vedasime põllult vilja küüni rehepeksuks õunapuu plangu tagant, kus kunagi oli asunud Uhta esimene elamu. Ema tegi koormat ja mina ning isa hangusime temale natuke haaval vilja koormasse, arvestades ema nõrka jõudu. Meil kõigil oli eriline rahulik meeleolu, isegi hobune oli rahulik. Näis nagu oleks kogu ilmas täielik rahu. Siis ema hakkas rääkima, et temale öeldud eelmine öö, ei tea kas unes või ilmsi, et teil tuleb külaline. Ometi ei tulnud meile sel päeval keegi külla, ainult õhtu eel käis meil millegipärast Arukülast Hiiemaa Tiina, meie ema ristitütär. Tema ajas oma asja vähese jutuga ja läks pea. Hiiemaa talu inimestega oli Uhtal alati sõbralik läbikäimine sest ajast kui mäletan. Võib-olla, et see oli viimane selline rahupäev, kui kõik oli veel enam-vähem hästi.

Ja siis möödusid ohtlikud aastad. Mida kõike need aastad sisaldasid? Mida nad andsid? Mida nad võtsid? Kodanlik Eesti taandus ja andis aset Nõukogude Eestile. Teine ilmasõda algas ja lõppes koos vahepeal olnud saksa okupatsiooniga. Saksa okupatsiooni ajal ma abiellusin Aliine Uustaluga. Tema oli väheldast kasvu meeldiva välimusega lesknaine, kelle mees oli mõne aasta eest surnud, kellega tema oli koos elanud ainult kaks kuud. Miks ma abiellusin nii hilja siis veel lesega? Seda võib seletada ainult minu olemusega. Kõik minu silmapiiril olevad minu ealised ja nooremad vallalised naisterahvad tol ajal polnud rahul minu eluviisiga, et ma oma talus ei teinud mingeid uuendusi: ei seadnud sisse piimamüüki, ei teinud uudismaid, ei teinud heinamaid kõlbuliseks hobumasinaga niiduks... (oleksin ma seda kõike püüdnud teha, oleksin end ilmaaegu vaevanud ja oma tervist vähendanud. Seda näitasid sündmused, mis olid peale tulemas). Kuid meie aastates haiglane ema vajab tingimata uue perenaise abi ja oma kalduvusi ma ei raatsinud muuta. Aliine Uustalu oli maata inimene, kuigi ka talus üles kasvanud. Ta oli olnud Kasti mõisa sakste teenija ja kokk, pärast sakste lahkumist elatanud juurvilja aiast ja kevadel istikute müügist. Ka oli tema usklik ja Vennaste Koguduse liige ja seega Uhta vaimule lähedane. Tema oli minu vastu vähem nõudlik ja armastas mind. Tema kannatas minuga ja võttis oma peale tööd, mis meie ema oli enamalt teinud, peasjalikult piimakarja (4-5 lehma) pidamise ja köögi.

Ja siis tuli jälle Nõukoguse valitsus. Ta tuli veel eriti nõudlike metsatöö kohustusega, mis kõigile taludele peale pandi küsimata, kas seal tööjõulisi mehi leidis. Siiski Uhtal tundus Nõukogude seadus esialgu võrdlemisi kergel kujul, sest mind pandi varsti „külavolinikuks“ ja tunnistati ka peremeheks, kellelt kohustusi talu pealt nõuti. Külavolinikule metsatöö kohustusi peale ei pandus, aga neilt nõuti, et need korraldused saaksid täidetud. Ma sain külavolinikuks selletõttu, et ma olin selles ümbruskonnas ainuke isik, kellest ka „kehvikud“ teadsid, et mina ei pooldanud Hitlerit ega tema tegusid. Mina olin ju Uhtal üleskasvanud, kus Uhta vanaema saatis rändkaupmehi juute, kes meil öömajal olid, hommikul Jumalaga jätmisel sõnaga: „Kui teie lähete omale maale ja Jeruusalemma, siis võtke meid ka seal vastu!“ Ma pidasin küll Hitlerit ja tema abilisi mõrtsukateks, aga ega ma ka „punaseid“ heategijateks ei arvanud. Kuid külavoliniku amet oli vastutav. Külavoliniku käest küsiti, kui keegi külaelanik ei suutnud või ei tahtnud oma kohustusi täita. Külavolinik pidi vastaseid üles andma, kellegi peale kaebama, inimestega kurjustama... Nõnda võis tema saada usaldusväärseks Nõukogude inimeseks ja võis oma ametiga kõrgemale tõusta. Siis 1947. aasta kevadel meie küla mehed halbade ilmadega üldse välja ei läinud ja täitsid metsatöö kohustusi loiuult. Võib-olla ka, et nad kadestasid mind. Mina aga piirdusin ainult korralduste edasiandmisega ja jätsin nende täitmise inimeste hooleks. Ja nõnda 1947. aastal tunnistati mind „kulakuks“ külavolinikuks ja

vallandati ametist. Mulle öeldi, et ma pole oma suhteid „kulakutega rikkunud ega end maksma pannud.“

Sellises olukorras tuli kätte aasta 1948. Milline aasta oli see Uhtal ja igal pool? Kui tahaks öieti tolle aasta sündmusi kirjeldada, siis peaks võtma selle sissejuhatuseks salmid, mis on Piiblis „Õpetuse Sõnade“ 30. peatükis. Seal öeldakse: „Kolme all väriseb maa ja nelja ei või ta kanda: orja, kui ta saab kuningaks: jõledat, kui ta sööb leiba kõhu täis, häbitut naisterahvast, kui ta saab mehele ja teenijannat, kui ta saab emanda koha“ (tõlgitud venekeelsest Piiblist).

Ja tõepoolest, siis värises ka meie maa, kui mööda teid käisid lahtiste meeste ja naiste (saunikud, hiljutised taluteenijad) salgad, pastlad jalas, tööriietes ja näod muigel. Ja kui nad siis mõtlesid, et nüüd on meie aeg käes sõna öelda, kas kedagi päästa või kinni panna. Ja kui neid siis pandi ametiasutustes toolidele istuma ja öeldi neile: „Meie anname teile kõige paremad põllumaad, muidugi mis „kulakad“ olid üles teinud ja harinud“. Ka Uhtal anti. Orgita mõisast tulnud „uusmaasaajale“ kõige parem põlluosa, mida Uhta vanaisa söögivaheajal, kui künnihärjad puhkasid, maakirvega oli üles raiunud. Siiski kõigel sellel oleks võinud olla tõeline mõte, kui maad oleks antud neile, kes oleks võimelised olnud maad harima ja majandama ja riigi toetusel talu asutama. Sest miks pidi olema perekonnata maatamees suure talu sulane? Tema oleks ju palju rõõmsam, kui temal oleks olnud väike talu. Aga maad anti ja „tikutati“ igauhele, kes seda oskas küsida, kas ta oli vana või noor, poiss või tüdruk. Et pidi täide minema, nagu räägiti, mis keegi ennustaja „Järva Jaan“ oli öelnud, et maa lüüakse tikke (vaiu) täis ja tuuled puhuvad need maha. Ja nõnda oli ka Uhta „uusmaasaaja“- ta kolis oma naisega isegi Orgita mõisast Uhtale ja olid ka valmis Uhta hobustega ja inventariga oma maatükki seemendama ja harima. Siiski nad ei käitunud jõhkralt ja olid korteris Uhta kuivatis. Mina tulin kõigi nende soovidele vastu ja meil ei olnud mingeid pahandusi. Kuid varsti kutsuti mees punaarmeele (mobiliseeriti) ja saksa okupatsiooni ajal naine läks Orgitasse tagasi.

Kuid maal oli väga raske „kanda“ isikuid külas, kes haritud nimega hüüti ametlikult „aktivistideks“, kelle nimed olid salajastes nimekirjades ja kelle ülesandeks oli oma naabreid ära anda ja määrata „kulakuid“. Keegi ju ei teadnud, millise endise taluteenija ja sauniku käes oli ta elu ja surm. Üks selline „aktivist“ meie külas oli Ants Heinsaar, Aruküla Uue-Sauna, meile lähema talu peremees. Tema oli Uue-Sauna vana peremehe väimees ja oli sinna tulnud võrdlemisi hiljuti, kui ta äi ei suutnud töötada. Tema oli mees, kes oli enim elanud linnas ja maal, siin ja seal, tundis ehituse tööd, kuid polnud võinud endale püsivat kodu soetama. Ühte ja teist tööala katsudes oli tema ka mingisuguste võltsimiste pärast vangis istunud. Lühikese külavolinikuks olemise (mina sain selleks tema järel) ta tõusis külanõukogu esimeheks (kellele allusid külavolinikud) sellega, et esitas valekaebusi oma küla ja teiste külade elanike peale. Tema kaebuste alusel Märjamaa Julgeoleku (politsei) mehed peksid ja piinasid mitut meest, et nemad hoidvat varjul relvi, olevat olnud „Isamaa Liidus“ ja nõnda edasi. Need õnnetud kaotasid seeläbi tervise ja üks neist suri pärastpoole võrdlemisi noore mehena. Ja seda kõike tegi Ants Heinsaar selleks, et Nõukogude ajal olla aus ja ees, kuna saksa okupatsiooni ajal Uue-Sauna peremehena tarvitas tema vene sõjavange oma töölistena ja käis halastamatult nendega ümber. Võib arvata, et neist oli ka temale vastu hakanud, sest Ants saatis vangilaagrisse (see oli Märjamaal) teate, et sõjavang tahab teda tappa. Sõjavangi oleks võidud sellepärast maha lasta, aga Jaagu Aadu, Jaagu talu peremees, kes oli saksa okupatsiooni ajal saksa usaldusmees ja ka Uue-Sauna naaber, tundis olukorda ja päästis sõjavangi surmast. Kirjutasin seda näiteks, et millised inimesed tol ajal tõusid ja millistega oli tegemist.

Ja selle sama Ants Heinsaari (aga temal oli ka abilisi) ettepanekul sama aasta kevadel tunnistati ka Uhta „kulaklikuks majapidamiseks“ (LVMA.11RP - LVMA.11rp.1r.118 **Ojasson, Bernhard Johannese p. (Uhta talu)** 12.03.1947-20.01.1949. Rapla Rajooni RSN Täitevkomitee üldosakond ja pandi peale „kulaklikud“ kohustuslikud normid kõigil aladel. Ja mitte sellepärast, et meil oleks olnud Uue-Sauna peremehega vaenu või riidu ennem või pärast. Läbisaamine oli kogu aeg hea olnud. Asi seisnes selles, et Ants Heinsaar kui külanõukogu esimehe käest nõuti „kulaklike“ talude nimekirju, nende talude nimekirja, kus oli tarvitatud või tarvitati palgalist tööjõudu. Selliseid talusid oli Ants Heinsaari piirkonnas palju, näiteks Arukülas Otsa talu, kus naisterahvas-peremees oli kogu aeg talu pidanud ainult palgaliste sulaste abil. Aga Ants Heinsaar määras „kulaklikeks“ ainult kaks pealtnäha jõukamat talu, Arukülas Uhta talu ja Sõmeru külas Koka talu. Siis oli aeg, millal olid käibel altkäemaksud ja tutvused, millal inimesed endid ilmutasid, millised nad olid. Ka oli meil Eesti Vabariigi ajast peale Hilda Varandi, haiglane ja puuduliku mõistusega naisterahvas, keda kuhugi ei vajatud ja kelle pidamist meile süüks pandi. Peale saksa okupatsiooni oli ta nimepidi Uhta „uusmaasaaja“, sest Orgitalt ei tulnud tagasi Uhta endised „uusmaasaajad“. Kuid sellises olukorras mina oleksin ennem näinud, et nad oleksid tulnud, sest siis olid Uhta maad (võõrandatud oli kirjalikult 12 hektari põllu- ja metsamaad) tegelikult jälle kõik meie kasutada.

Tolle aasta kevadel, umbes mai või juunikuul, oli veel üks huvitav sündmus. „Kulaklike“ talude pidajad kutsuti Haapsalusse „kulakukohtusse“ kus kohus pidi mõistma, kes tõeline „kulak“ on. Ise ma imestasin, et kuidas oli Haapsalu ennemalt nii aulik mereäärne suvituslinn olnud ja nüüd on seal „kulakohus“ ja ma pean sinna kohtusse minema. Haapsalus tsaari ajal pandi mind „soldatiks“ ja sellega oli ühenduses väärus ja oma isaga ma külastasin seal tädi ja neil oli seal raamatukauplus. Aga nüüd on seal „kulakukohus“ ja mõistetakse kohut Läänemaa kehvade talupoegade üle, kes on „kulakud“. Ja mis sa oskad sellises kohtus rääkida? Kas seda, et sa „kulak“ ei ole, et sa pole kedagi ekspluateerinud, et sul pole teenijat olnudki?... Aga kuidas muidu läbi saab, kui suur talu on su kätte tulnud, kui nõutakse, et töö peab tehtud ja kohustused riigi vastu täidetud olema, kui vanemad on vanad ja ise naisega ei suuda kõike ära teha?... elasime ju „kulaklikus“ riigis... Aga kohtus oli keegi, kes teadis: see oli keskealine naine süüpingil nähtavasti oma vana emaga, kui tema ei olnud vanakese kaitsja-advokaat. Aga ma arvan, et sellises kohtus peab igaüks end ise kaitsma. Olgu kuidas see oli, aga see naine vististi ei olnud „kulakute“ sordist ja tema kõneosavuse vastu oli kohtunikel vähe midagi ette tuua. Naine kinnitas, et „see vana naine“ pole enam suutnud kedagi ekspluateerida. Ega „kellegi verevaeva ja verd imenud“. Ja eit aga kuulas pealt - võib-olla, et oli ka midagi sellist teinud, aga noh öeldi, et ei ole. Kohtunikud püüdsid ka midagi vahele rääkida, kuid „kaitsja“ sõna jäi peale. Eit nähtavasti sai süüst lahti.

Eks siis ma võtsin ka julgust ja eeskaju ja läksin ka kohtunike ette jutuga, et see, keda meie teenijaks peetakse, on haiglane ja nõrk inimene, kellel kuhugi pole minna. Ütlesin, et tema on oma jõu järgi töötanud ja meilt kõik saanud, mis tal vaja oli, ka raha. Ega ma ei valetanud. Üks kohtunikest hüüdis selle peale üllatunult: „Haige inimene tegi sulle tööd - sa oled ju kulak“! Ma tahtsin selle peale öelda, et ega Hilda Varandi pikali maas haige polnud, kuid need sõnad jäid suhu kinni. Taipasin, et see asja ei paranda ja hakkasin kohtu saalist välja tulema. Sest kellega sa vaidled?

Üks kohtunik hüüdis veel takka järele: „See mees on täitsa kulak“! Ja tõesti minule selle „kulaku“ nime vastu palju ei olnudki, teadsin et need keda „kulakuteks“ peetakse, on ka omaette mehed, kuigi vigadega, kellel on korras talud ja kellelt on mida võtta. Minu kohus läks ruttu - olin uhke oma „kulaku“ tasemele ja ei armastanud vaielda nendega, kes olid allpool seda taset. Kes kündis Uhta põllud ja kes oli peatöötajad, et Uhta aidas vilja küll oli? See olin mina. Aga sellisest uhkusest ei

võinud kasu tulla mu Uhta kodule ega mu vanadele vanematele ega sellest, et olin Uhtal küll töötanud.

Teised olid targemad. Kohtus oli mehi ja naisi, kes olid minust täielikumad „kulakud“ vähemalt selle poolest, et neil oli tuhandeid rublasid taskus. Kuid nii, kuidas nemad olid osanud raha koguda, nii nemad oskasid ka „kulaku kohtus“ käituda. Nemad ei jooksnud kuhugile ette oma jutuga; nad olid nii kuidas öeldakse nagu „koid puukoore vahel“. Nad vaatasid esiti mis „lollid“ teevad, aga siis õieti ootasid kannatlikult parajat aega ja võimalust, et kohtunikele midagi taskust anda.

Ei mäleta enam, millised need kohtunikud olid, neid oli mitu tükki pika laua taga nagu kohtus kunagi. Üks neist oli pikk түsedavõitu mees linlase välimusega. Ei julgenud ju või ei tahtnud neid õieti silmitseda.

Ja nii see oli Uhta viimane aasta. Viimast aastat pingutasime endid, et seemendada, heina teha, vilja lõigata, minu naine Aliine, meie ligi 80-aastane isa - ta näis veel 60-aastasena. Samuti aitas oma võimete järgi ka ligi 80-aastane ema. Hilda Varandit ei julgenud enam Uhtal pidada ja temast oleks ka vähe abi olnud. (Pärastpoole ma kuulsin, et tema oli läinud Märjamaa „loomavarumise punkti“ (riiklik loomade kokkuost) karjatalitajaks või karjaseks. Tema vaeseke pole aga suutnud seal iseseisvalt elada, tema oli läinud peast segaseks ja varsti surnud). Siiski poleks meie jõudnud kõike ära teha, kui mitte Aliine vennad ja õed poleks meid aidanud. Soodsate ilmadega sügis tuli viljarikkusega. Eriti suvenisu andis erakorralist saaki ja ega ka talinisu saagil polnud viga. Ühel ilusal päeval oli rehepeksmine, polnud mingit õnnetust ja kõik läks muidu hästi. Kuid õhtul enne päeva loojangut, kui rehepeks polnudki veel lõpetatud, läksin nisuteravilja koormaga Märjamaale riigi aita seda ära andma. Meie olime kohustatud ja sunnitud kogu oma toiduteravilja ja osa söödateravilja andma riigile. Veel olime sunnitud maksma suuri rahalisi „kulaku makse“, kuni 20000 rubla ja kui olime ühest maksust üle saanud, siis pandi peale jälle teine, veel kangem... Ja mida siis veel kõik nõuti - kartulit, võid, heina... Aga leivaks jäi ainult „alumist rukist“, mida riigi aita vastu ei võetud ja ka odravilja. Uhta viimane omaküpsetatud leib oli odrajahu ja mustavõitu rukkijahu segust. Umbes selline, millega Uhta oli kunagi alanud, võib-olla et siiski natuke parem.

Keset pealesunnitud ja ülejõukäivaid metsavedusid lumevaesel talvel tuli Uhtale 1948. aasta varjutatud jõuluõhtu. Veelkord seisis Uhta perekond uues toas (kus mina oma naisega elasin) põlevate küünaldega ehitud jõulukuuse ümber ja laulsime vanu tuntud ja armsaid jõululaule. Vahel väljendasime imestavaid mõtteid selle üle, et mis küll võiks olla meiega aasta pärast. Siis isa luges veel jõuluõhtu lugemist ja tuled kustusid. Võib-olla, et tuli järgmisel päeval minna metsa vedama...

Riigi tööst vaba oli Uue Aasta päev 01. jaanuar 1949. Tol nääripäeva hommikul soovisime küll üksteisele „head uut aastat“, kuid ise mõtlesime uuele aastale kui kardetavale pärale jõudnud võõrale.

Ja siis oli aasta 1949. Ööl vastu 19. veebruari äratas meid unest koera haukumine ja auto mürin. Keegi tuli meie tuppa ja ütles tasakesi, et „Pärnatiga tahetakse rääkida“. See oli isa hääl. Ma tõusin asemelt ja riietusin - kõik teised olid nähtavasti juba üles tõusnud - ja läksin üle „suure toa“ eeskambrisse. Seal oli autojuht ja Aruküla „Uue-Sauna“ talu peremees Ants Heinsaar, kogu ümbruskonnas kardetud „punane“ ja julgeolekumees Märjamaalt, tuntud majaomanik ja endine metsaparisnik Kobrand. Nad ütlesid mulle, et nad tulnud mind Märjamaale viima ülekuulamisele, vist mitte küllaldase metsaveo pärast. See oli pühapäeva ööl vastu esmaspäeva. Eeskambris oli lahtine orel, vist oli päeval seal keegi mänginud. Mehed olid nähtavasti heas tujus,

nad kuidagi ei kurjustanud ja autojuht soovis, et mina mängiksin midagi orelil. Kuid mina keeldusin. Emaga jumalaga jättes andis ta mulle suure tüki kõva suhkrut... Milline ema armastus! Siis sõitsime Uhtalt välja pimedasse lumeta öösse. Mina kükitasin üksi veoauto lahtisel platvormil, minu saatjad julgeoleku mehed, vististi nad olid ka relvastatud, olid juhikabiinis. Sõites ümber „aasa“ aia nurga, nägin läbi puude Uhta kohal vilkuvat tulukest, vist meie toast... et Uhtast midagi enam näha kümne aasta jooksul...

Nüüd ma toon sellele, kes seda loeb üllatuse. Kuivõrd hale oli olukord Uhtal ja kui haledasse olukorda jäid need, kes minust Uhtale maha jäid, niivõrd palju kergem oli minul edaspidi. Ma muutusin vangiks küll, kuid vang olla oli palju kergem, kui Uhtal töötada ja riikliku metsatöö kohustusi täita. Tol ööl, mida ma kirjeldasin, ma tõusin üles pehmelt voodilt, et ülejäänud öö osal istuda ja lamada julgeoleku meeste toas kõval pingil. Aga ma olin üsna rahulik, sest lohutasin end mõttega, et „vaata, ma olen nüüd siin nende käes, küll nad nüüd lasevad mu omaksed rahu olla“.

Hommikul vene keelt rääkiv julgeoleku ohvitser (mina ei tea millisest rahvusest ta oli) kuulas mind üle. Minul tuli vastata ainult küsimustele, mingit vägivalda ei tarvitatud. Minu ainukeseks süüks jäi, et mina kui „kulakliku“ talu pidaja pole küllalt püüdlik olnud, et metsatöö norme täita. Ja seda taheti pidada ka poliitiliseks süüks. Õieti polnud minu töökohustuste täitmise tähtsajad veel kätte jõudnud. Kuid arvestades minu töö edu järgi poleks ma neid kõrgendatud „kulaklikke“ töönorme tähtsajaks täita jõudnud. Seda teadsin mina ka ja püüdsin ainult igal päeval metsatööl olla. Pärastpoole ma kuulsin, et oli püütud mulle ka mingit muud poliitilist süüd leida ja selleks üle kuulatud Aruküla külavolinikku (see oli siis Laasi Mardi talu tütar Liide) külanõukogu esimeest Ants Heinsaari ja teisi „aktiviste“. Kuid minu peamiseks kaitseks tuli see, et ma olin saksa okupatsiooni ajal olnud ainuke isik oma ümbruskonnas, kes oli julgenud Hitlerit ja ta seadust avalikult mitte pooldada ja ka see, et olin Nõukogude valitsuse mobilisatsiooni käsu peale välja ilmunud ja mitte end kõrvale hoidnud (ma oleksin ka end kõrvale hoidnud, aga ma kartsin sellega hädaohtu minu vanematele ja naisele). Siiski julgeoleku ohvitser, selle asemel, et mind koju lasta uuesti metsatööle, saatis mind sõduriga-venelasega Märjamaa Nõukogu Täitevkomiteesse. See pani mind seal kirjutajate ruumis istuma ja ise väljus. Ma jäin sinna ilma vahita ja oleks võinud sealt ka oma tahte järgi välja minna. Kõrvaltoast aga kus asusid võimumehed, oli kuulda elav kõnevahetus telefoni teel. Kuid nähtavasti seisis asi selles, et Märjamaa Nõukogul oli tarvis „kulakute“ norm täita, mida neilt nõuti ja varsti ilmus miilitsamees, kes mind viis Märjamaa miilitsa arreteeritute ruumi. Selles viibisin nagu loom laudas umbes poolteist nädalat. Seal oli ka keegi tsariaegne ohvitser, kes oli olnud Orgita sovhoosis raamatupidajaks ja keda süüdistati õnnetuses öösel, kus keegi oli surma saanud. Ülekuulamisi meil polnud ja saime toidetud (sellises looma olukorras polnudki söögiisu) seeläbi, et minu naine tõi mulle kaks või kolm korda süüa. Ka meie isa tuli ja lasti teda seal minuga natuke rääkida.

Seal see oli minul temaga ka viimane nägemine ja Jumalaga jätmine. Seal Märjamaa miilitsa arreteeritute ruumis oli minu kõige raskem vangipõli, sest miilitsamees ilmus harva ja laskis minna väljakäiku ainult siis, kui Aliine süüa tooma ja isa vaatama tuli. Selle järel oli võrdlemisi palju inimlikum 2-nädalane vangipõli Haapsalus, kus ka oli kaks kerget ülekuulamist, üks venekeelne, teine eestikeelne. Eestikeelsel ülekuulamisel (see oli vist Ants Heinsaare poeg) süüdistati mind selles, et ma polnud agiteerinud kolhooside sisseseadmiseks. Ma ütlesin, et ma andsin ju selleks avalduse

Märjamaa Täitevkomiteesse ja pakkusin oma talu kolhoosi kogu inventariga, kui seda keegi veel polnud teinud. See oli minu viimane ülekuulamine.

Siis olin Tallinna Patareivanglas umbes kaks kuud või rohkem. Seal juba viidi korralikult sauna, pealisriideid kuumutati, aluspesu vahetati ja pesti, isegi toodi kirjandust lugeda. Ka olid seal mängud: kabe, male, taringud. Ka anti juba korralikult süüa - kaks korda päevas peedisuppi ja leiba. Kuid kõik see tundus pärast Uhta elu kui puhkus, mitte midagi muud. Lugesin seal näruks muutunud raamatut, osa Tolstoi romaanist „Sõda ja Rahu“ ja jäin selle juures ikka jälle hirmuga mõtlema, et mis nüüd küll Uhtal, mu kodus, sünnib. Ja siiski ma ei aimanud kurja, mis seal võis ette tulla... Siis ma püüdsin mõttekujutise abil kodus olla ja kujutleda kuidas isa ja Aliine seal loomi talitavad...

See oli minule kui imelik mõttetus, et inimest ei lasta kodus rahunud töötada ja peetakse kinni siin. Huviga vaatasin mehi, kes istusid pingil, talupidajad ja ettevõtjad, kelle süüks oli see, et majanduse alal polnud „kehvikud“ suutnud nendega võistelda.

Ja siis tuli 4. aprill aastal 1949. Ööl vastu seda kuupäeva Tallinna Patareivanglast viidi raudteel mind ja keegi naine Sõtke külast, keda süüdistati salaviina müügi pärast Märjamaale „Rahva Kohtusse“. Hommikul enne kohut tuli jälle olla mõned tunnid Märjamaa tuttavas „soolaputkas“. Sinna tuli mind vaatama minu naise õde Kurenõmm Liisa, kes elas Orgita mõisa lähedal. Tema tõi ka võileibu ja kohvi. Aga millist uudist tema mulle rääkis! Et minu ema ja isa, vanad inimesed, ja Aliine olid Uhtalt ära viidud... Ja veel ei tea kuhu... Ma ei tea kuidas ma võisin sellise uudise vastu võtta ilma närveerimata - tegin end lihtsalt tuimaks nagu puutükk.

Siis tuli miilitsamees ja selle saatel mina ja see naine läksime kohtumajasse, mis oli kusagil vene kiriku lähedal. Meid pandi istuma „kohtusaali“ avarasse ruumi, kuhu kogunes ka rohkesti pealtvaatajaid, enamasti Sõtke ja Märjamaa alevi inimesed. Enne kohtu istungit tuli minuga kõnelema advokaat, mille Aliine oli palganud mind kaitsma. Aliine kunagi pärast rääkis mulle, et ta oli temale andnud üle 300 rubla, kogu raha, mis ma metsatööga olin teeninud. Ja see advokaat, keskealine blond mees, rääkis mulle, et tema ei saavat mind kaitsta, sest kohtul olevat juba eeskirjad antud kohtuotsuste suhtes „kulaklikeks“ tunnistatud talude pidajatele. Ja siis ilmusid „kohtunikud“, neid oli vist kolm, ja võtsid istet pika punase riidega kaetud laua äärde. Ühte neist tundsin - ta oli julgeoleku mees saksa okupatsiooni ajal ja minul temaga isegi tegemist tol ajal. Aga „kohtunikuna“ ta vaikis kui tumm ja rääkis ainult keskel istuva väheldase kasvuga mees tuliues ülikonnas. Minu süü oli muidugi see, et ma polnud küllalt metsatööd teinud, aga kohtunik luges ka ette milliseid muid kaebusi minu vastu üks ja teine oli esitanud, et mina olevat hobuse ja hobuserakmete eest halvasti hoolitsenud ja okupatsiooni ajal sakstele palju vilja ja liha andnud... Mina ütlesin selle peale, et kuidas need inimesed võisid seda teada, sest nad ei elanud ju mu lähedal. Kohtunik vaikis. Muidugi "aktivistid" pidid ju midagi süüd leidma, kui neilt seda nõuti, aga nähtavasti olid nad minu poolt. Ja siis oli kohtuotsus: kaks aastat vabadusekaotust paranduslike tööde laagris ja viis aastat asumist õiguse kaotamisega. See oli siiski võrdlemisi kerge otsus, sest nagu ma pärast teiste minutaoliste vangide käest kuulsin, olid need aastate arvud enamasti suuremad. Niipalju tolle 4. aprilli sündmustest.

Mind määrati kergema režiimiga Paranduslike Tööde Laagrisse ja see oli Harkus Tallinna lähedal. Kirjutada võiksin kõigest ju palju, aga kas ma viitsin või kas sellest oleks kasu. Ütlen ainult, et elu oli seal huvitav, kuid mitte hirmus - selline oli mu enesetunne seal pärast Uhta töökoormust. Minu vanuse pärast arvati mind 2. järgu

tööjõuga inimeseks ja neil olid kergemad tööalad kui 1. grupi meestel. Olin esiteks turba töö. See töö oli mulle jõukohane, aga nooremad mehed pidid turba karjääris mättaid turbapressi loopima. Mina laotasin turba pätse kuivama. Töötati päevas umbes 8 tundi tunnipikkuse vaheajaga. Aga kui augustikuul algas turba aunastamine ja ma tundsin selle minule raskena, siis ma kirjutasin avalduse laagri ülemale, et mind viidaks üle põllutöö brigaadi. See soov täideti. Tolles brigaadis olin hobusega veomees ja vedasin loomasööta, vilja ja kartulit... See oli hoopis palju kergem, tuli enamasti vankril istuda. Kaks korda päevas anti süüa, enamasti soolatud tursa kala ja tangusuppi ning 700 grammi leiba. See oleks ehk kehvana tundunud, kui poleks olnud küll selliseid vange, kes said kodunt paremat toitu ja oli võimalik midagi osta ja ise keeta. Nemad ei tulnud laagri sööklasse sööma ja nende toidu portsjonid said neile, kes soovisid. Samuti olid tööriided ja pesu laagri poolt. Saunas käimisel (see oli igal nädalal) anti musta pesu vastu puhas ja pealmised riided kuumutati, et ei tekiks putukaid-parasiite. Oli kaks juuksurit ja nende tarvitamine ka muidu tasuta. Siis vabal ajal oli avatud veel „punane nurk“ ajalehtede ja kirjandusega. Sest seaduse järgi selline laager pidi töösunduse kõrval veel olema asutuseks, kus inimene „parandati“ ja kasvatati ümber Nõukogude režiimile. Seal olid ka „kasvatajad“ vangid, kes enne Harju vanglasse sattumist olid kommunistlikusse parteisse kuulunud. Kõige selle mõjul ma tundsin end vangina ainult tööle viimisel, kuid meid saatvad relvastatud valvurid ettekirjutatud tava järgi teadsid, et ära jooksmise katse korral tulistatakse meid ilma hoiatuseta. Ja eriti tundsin ma end vangina, kui öösel, harilikult üks või kaks korda kuus, valvurid tulid barakki ja une pealt käsutasid meid minema koridori. Siis nad puistasid läbi kõik meie magamise asemel ja koikud, et kas mitte ei leidu mingisuguseid vangidele keelatud asju, ka taskunuga ei tohtinud kellelgi olla. Ja kui neid oli, kes oli siis see loll, et ta hoidis midagi keelatud asja magamise asemel - mujal leidis peidupaiku küll.

Ja muidu, kus võis elu olla veel huvitavam ja muretum? Kui mustlanna vabanes Harkust ja siis sõitis raudteel kodu poole (kui tal kodu oli) rongi peatuse ajal ta võtnud varnast kaasreisija uue mantli ja väljunud, kasutades kaasreisija jaama puhvetis olekut. Mustlanna loogika oli selge, et „kas saan mantli või saan Harkusse tagasi“. Aga räägiti, et ta esimene soov polnud õnnestunud ja ei tea kuidas teisega läks. Aga mustlanna teadis, mida ta Harkuga kaotas - naisvangide barakid olid meeste barakkidest eraldatud kõrge ja tiheda plankaiaga. Kuid minu Harkus oleku ajal sündis naisvangidel nii palju lapsi, et vangla valitsus oli sunnitud ehitama neile uue sünnitusmaja ja eluruumid, kus laste emadel oli tööpuhkus ja parem toitlustus. Mees- ja naisvangidel oli kokkupuutumisi eriti rätsepate osakonnas, aga ka põllu- ja turbatööl. Räägiti, ja ma usun seda, et valvurid laskvat mehi öösel maksu eest naiste barakki (vangid ju said ka raha töö eest, mina sain põllutöö brigaadis keskmiselt 60 rubla kuus). Teistes brigaadides teeniti rohkem. Laagris oli ka toiduainete kauplus. Olgu kuidas see oli, kuid armuvahekorrad mees- ja naisvangide vahel oli tavaline nähtus ja sellel olid ka vahel halvad tagajärjed. Keegi Narva noormees isegi tappis kirvega noore naisterahva, kes oli temale truudust murdnud. Seepärast ma ei imesta, kui ma nüüd kuulen, et Harku vangilaager on jäetud ainult naistele ja et mehi sinna enam ei viida karistust kandma. Siiski õieti mina küll ei tundnud seal „karistust“, vaid küll teatava määrani „vabaduse kaotust“, nagu kohtuotsus oli. Ja nõnda oli ka teisi. Keegi, kes oli olnud „kulakliku“ talu pidaja ja oskas teha kingsepa ja sadulsepa tööd, tegi seal omaette töökojas hobuseriistu ja ka parandas neid. Kuid selle kõrval tegi tema vangidele tellimise peale veel kingi, muidugi kohapealse odava hinnaga. Aga kus võttis tema selleks naha? Siis Harkust vabanemisel (ta vabanes ammu enne mind) ütles tema: „Sellist süüd ega sellist vangipõlve pole keegi veel näinud“. Kuid pärast asumisel olles Siberis saatis tema oma veel Harkus olevale sõbrale teistsuguse kirja. Aga ega noorematel meestel, kes kevadel ja suvel töötasid turba karjääris, sügise

poole aunatasid ja siis kuni järgmise kevadeni laadised kuivanud pätse vagunitesse ja wagonettidesse, polnud elu kaugeltki mugav.

Kuid mina oleks võinud Harkus ühel ja teisel viisil libiseda ja kiustausse sattuda, kui mind poleks hoidnud kaitseingel kuristikku serval, keda kunagi kujutas pilt Uhta eeskambri seinal. Ka mina oleks tundnud end Harkus hästi, kuid kogu aeg piinas mind mõte Uhtalt ära viidud vanemate ja naise pärast, et kus nad on. Mis nad teevad... Esimesel võimalusel pärast Harkusse saabumist ma ei viivitanud õe Miilile kirja kirjutamast. Teatasin talle, kus ma olen ja palusin teda ka mulle teatada kus on meie isa, ema ja Aliine. Siis varsti sain õe Miili käest kirja ja selles oli ka Uhta inimeste aadress. Milline võõrastav uudis see jälle oli... Mina ja õde oleme siis Eestimaal, aga meie vanemad ja mu naine Aliine on tuhandete kilomeetrite taga kaugel Siberis... Seejuures ei taha lasta mööda minna juhus, et jäädvustada mu õe Miili headust ja kaastunnet minule. Ta muidugi mõtles, et ta vend on vangis. Milline „vangipõli“! Aga ta tegi siiski hästi, et ta tuli mind Harkusse vaatama kaks või kolm korda ja tõi ühes ka toidupakke. Pakkide poolest tegi tema küll liigse tüli, kuid mind lohutas väga tema headus, teda näha ja temaga rääkida. Tema kõige suurem kingitus oli, et minu tellimise peale ta tõi minule väikse piibli, mida ma hakkasin vabal ajal Harkus uurima. Sellest ajast peale on piibel minu peamine tarkuse raamat. Valvur ei pannud tähele või ei tahtnud ta tähele panna, kui õde mulle sellise varanduse andis. Ka valvur oli hea! Küll issand tasub kõigile, kes on head teinud selles elus. Ja tema ei jäta tasumata ka minu õe Miili headust minule. Mina küll ei suuda tasuda... Kui ma veel mõtlen, et ta on jalgrattaga seda teed sõitnud Kirikkülalt Harkuni... Kuidas ta ometi suutis? Issand aidaku ka tema lapsi ja hoidku neid valet uskumast ja vale teede peal käimast...

Tüki aja pärast sain ka mina isa käest kirja ja siis veel ühe kirja tema käest. Need kirjad kirjutan ära. Nüüd, aastate pärast hakkasin otsima ja leidsin veel kaks lühikest kirja ja siis veel ka kirja ema käest. Kõige esimene kiri Siberist on Aliine ja ema käest ja vististi Aliine kirja sisse pandud. Näib, et raskest olukorrast: „Armas poeg, ma tänan sind, et sa ka mind meeles pead Aliine kirja sees. Tahaksin küll veel niikaua elada, et sind veel näha saaks, aga see on Jumala käes. Mu pea sees on ikka üks sant viga. Kõrvad uluvad ja nüüd kevadel on see häda palju suuremaks läinud. Miili viimaks 23. märtsil kirjutab, nüüd ootan ta käest kirja. Aga seda ei tea, mis seal on, et nad ei kirjuta. Kas Miili on haigeks jäänud või ei olegi neid seal enam. Sa oled seal ligemal, ehk sa kuuled neid ennemalt sealt. Igav ja kurb küll, aga teha pole kedagi ja meite mure midagi ei aita. Jumal ise teab kust ta meid läbi viib. Soovin sulle väga palju tervist ja rahu. Lootust Jumala peale pannes sinu ema, 7. mail.

Siis oli esimene kiri isa käest ja näib, et ka raskest olukorrast:“ 25. juuni 1949 aasta. Armas poeg! Kaua aja pärast kirjutame sulle. Oleme, Jumal tänatud, veel elus kõik siin kaugel kus meie oleme toodud. Ema tervis on ikka ühtmoodi. Oleme siin läbi saanud. Liine on sulle kõik teereisi kirjutanud. Täna on Jaanipäeva õhtu. Siin on nüüd palavad ilmad. Miili käest saime sinu aadressi eile. Vaatan mesilasi (kolhoosis oli mesila ja see olnud just tolle majakese juures kus nad esialgu olnud, minu tähendus). Siia saadik oleme siin, Jumalale tänu, läbi saanud elada. Eile käis üks kolhoosi suur ülem siin, lubas ka vanadele abiraha anda. Kirjuta kas tööle ka käid, kas seal tuntud inimesi ka on ja kuidas toidetud saad. Meie küll ootasime sind Märjamaale tulema ja sest siia toomist ei teadnud arvata. Aga Jumal on lasknud seda kõik tulla meie tuima ja hooletuma elu pärast. Siin on meil veel armu aeg kus võime oma vana elu kahetseda ja armu veel paluda meie armsa Önnistegija käest. Meie ei tea ju seda, kas meie siin maa peal enam üksteist näha ja teretada ning rääkida saame, aga meie seal igaveses riigis võime koos olla, vanemad ja lapsed. Maapealne elu on ikka lühike ja lõpeb ära. Mõtle ikka selle peale, kui sul seal väga raske on ja kõht tühi. Ma näen sind

ikka unes tihti. Edaspidi, kui elu, kirjutatan rohkem. Jumal ise aidaku sind seal ja meid siin kõige kurja eest. Väga südamest palju tervist.

Ma elan ka alles siin kaugel ja soovin sulle väga palju tervist. Kas sul on veel lootust, et veel üksteist näha saame? Sinu ema“.

Siis oli teine kiri isa käest ja näib, et olukord on seal ikka raske.

29. juuli, 1949. Armas poeg! Me täname sinu kirja eest, mis oleme juba ammugi kätte saanud. Aga meie kirjutasime sulle ennem, aga sa ei olnud seda veel kätte saanud. Nüüd on see ju ammugi sulle tulnud. Meie elame siin ikka ja oleme, Jumal tänatud, terved. Ema tervis on ikka ühtemoodi. Läbi oleme ikka saanud. Jumal olgu tänatud kõige armu eest, mis Ta meile siit saadik on üles näidanud. Süüa oleme saanud, sul võib vahel kõht tühi olla. Meil ei ole siin rasket tööd, saame kõik kergemalt läbi. Ema koob sokkisid, ma vaatan mesilasi. Kirjutasime juba teise kirja sees sulle, nüüd kirjutame Aliine kirja juurde. Ta on muidugi sulle kõik kirjutanud. Jumal aidaku sind seal ja meid siin, et me võiksime Teda südamest armastada ja oma lootust Tema surma peale panna. Jumal võib seda tõesti aidata, et meie võiksime veel maa peal kokku saada oma kodumaal. Meie oleme sandid lapsed olnud. Kui meie seda tunneme ja armu ja halastust Ta käest palume. Meie saadame südamest palju tervist sulle. Ema saadab ka ja mõtles su peale. Teinekord kirjutame rohkem. Sinu armastavad vanemad. Meie saame kolhoosist 3 liitrit piima päevas ja leiba.“

Siis on kolmas kiri isa käest. Näib, et nende olukord on natuke paranenud. Märjamaa palvemaja õed ja vennad on hakanud toetama.

„Armas poeg! 30. augustil 1949. Täname sinu kirja eest, mis meile oled saatnud. Kaks kirja oleme kõik kätte saanud. Jumalale tänu, et Ta sulle tervist ja elu on andnud ja meile ka siin. Sa ütled, et oled toidetud ja riietega kaetud ja meil pole ka midagi seekord puudu. Oleme pakkisigi saanud ja head inimesed on meile liha ja rasva ja või olusid siia pakiga saatnud. Võime kaua aega läbi saada. Kardulid on meil küll maas, need on siin hästi kasvanud. Jumalale südamest tänu headuse ja armu eest, mis ta meile siitsaadik on üles näidanud. Miili on ka meile kirjutanud, aga paar pakki oleme heade inimeste käest saanud, mis väärt väga olnud. Jumal on seda nendele südamesse andnud (palvemaja õde, mitte meie sugulane, kes neid saadetisi Märjamaal korraldas, ütles mulle, et temale tulnud selleks sund ja käsk peale). Jumal tasub seda neile. Sa muretsed meie eest, see on väga hea ja mõtled, kuidas läbi saame. Meie aga ikka soovime, et veel enne surma võiksime üksteist näha ja rääkida ja Märjamaale maetud saada. Siin ei ole midagi surnuaeda ega õpetajat, kes matab. Surnuid on siin maetud ka, aga pole aeda ümber ega midagi. Viis preestrit on ka siia asuma saadetud ja käivad ka siin töö. Üks oli enne ja nüüd mõne nädala eest tulid veel neli juurde. Ka oleme kõik siit saadik tervise juures olnud. Jumal olgu tänatud, sest tervis on väga kallis and Jumala käest. Ema tervis on ikka ühtemoodi, võtab kardulid meile söömaks ja keedab, parandab mu riideid ja on meil koduhoidja, muidu tuba jääb üksi (Aliine töötas kolhoosi sigalas ja isa käis teda aitamas, nende majakese hütis oli ainult üks tuba). Leinalt Amalie käest saime ka kirja ja Kasti Kõrtsu Jaan on kaks kirja meile kirjutanud. Matsu Helmi kirjutab ka ema eest. Tänu oleme võlgu kõigile. Haapsalu Eliise kirjutab ka kaks kirja ja saatis postmarke ja kirjutuspaberit, neid on meil nüüd küll. Soovime sulle südamest väga palju tervist ja kõik head meie armsa Önnistegija käest, et meie võiksime ikka oma lootust tema peale panna. Ta on meid surmani armastanud. Jumal ise aidaku ja hoidku siin ja seal kõige kurja eest. Jumalaga armas poeg ja jää palves ikka ka meie peale mõtlema. Sinu isa. Palju tervisi“.

Üks hilisem kiri isa käest peaks veel olema. Ma olen seda otsinud, aga vististi ta on kaduma läinud.

Ja siis tuli aasta 1950. Jaanuari kuu lõupäeval meie brigaadi mehed vedasime regedega sõnnikut laagri karjalaudast põllule. Keskpäeval, kui oli üks tund vaheaega, keegi vang andis mulle kirja ja vabandas, et oli selle seni unustanud tasku. Ta oli selle

juba hommikul kirjatooja käest saanud. See kiri oli Aliine käest. Ma lugesin seda kirja suure puu all, mis oli Harku laagri karjalauda sissekäigu lähedal. Meie isa oli surnud... 6. jaanuaril Kolmekuninga päeval... ja maetud ka...

Meie isa oli oma elukäiku alanud mõisavalitseja pojana ja veetleva noore mehena... Oli olnud kutsar, saavutus tol ajal, tulnud väimeheks Uhtale ja saanud ilusa naise... Kuid millega see elu ahvatleb, sellega tema ka petab - ta annab tegelikult vähem, kui ta näitab. Ja lõpuks, kogu see elu selles ilmas, kas ta ei ole viimaks suur pettus?... Kui ei lootust mingile paremale ja kindlamale?... Ja kõigil tarkadel on see lootus... Ja kas meie peaksime olema rumalad?...

Kui Harkus oli kaks aastat ära oldud, siis anti mulle valida, et kuhu ma tahaksin minna asumisele. Mina andsin selleks neile minu naise Aliine aadressi, kes elas meie emaga koos.

Nüüd on aeg, et kord tagasi vaadata, mis minu äraolekul oli Uhtal sündinud. Tean sellest ainult minu naise ja Aruküla inimeste jutustuste järgi ja ka selle järgi, mis ema rääkis. Mina õieti ei tahtnudki seda kuulda ja seepärast ma ka hoolsamini ei pärinud. Kõik, mis Uhtal oli, oli tunnistatud riigi või kolhoosi varanduseks ja Uhta ainsad tööjõulised inimesed, minu isa ja naine (Hilda Varandi oli juba ammu Uhtalt ära) olid ainult „kolhoosi vara“ hooldajad ja talitasid „kolhoosi loomi“. Ammu enne minu vangistamist kirjutasin mina avalduse Täitevkomiteele, et meie talu koos varandusega ja inimestega kolhoosi koosseisu võetaks, kuid sellele vastust ei tulnud. Ma tegin seda selleks, et nad meid rahule jätaks. Mina olin tol ajal Tallinna Patarei vanglas ja nägin ühel ööl unes, et Uhtal hüppasid ringi noored lõvid. Need hüppasid ka minu ümber, kuid nad mulle viga ei teinud. Ma ütlesin kellelegi: „Aga kätt nende suhu ei anna“.

Ja selline oli olukord Uhtal, kui 1949. aasta 25. märtsil koitis päev ka Uhtale. Vara hommikul oli isa läinud söödateraviljaga Pastika veskile, et lehmadele jahu teha. Minu naine Aliine olnud alles hommikust loomade talitust tegemas, kui Uhtale tulnud kari inimesi: vene ohvitser, vähemalt kaks vene sõdurit, minu naise vennatütre mees (vist Märjamaa Täitevkomitee esindajana), selle Täitevkomitee võimumehe Sanglepa naine (siis vallaline), Aruküla Loigu peremehe naine (siis vallaline) külavolinikuna ja julgeolekumees Naistevalla külast, kes oli Mihkli talu peremehe õemes. Muidugi küsiti, et kus on majaperemees ja saadi teada, et on veskil. Siis too julgeolekumees läinud talle Pastikale järele... Kuidas see kõik täpselt oli mina ei tea. Aliine ütles, et tema olnud tol päeval ehmatanud ja halvasti mäletab. Muidugi neile öeldi, et pange asjad kokku veokile ja tulge ühes. Aliine küsinud ka ühe ja teise „külalise“ käest, et kuhu meid viiakse, kuid kõik teinud endid teadmatuks selle poolest. Ohvitser aga istunud naisterahvastega meie toas diivanil ja flirtinud nendega. Meie inimesed aga hakanud kartma, et võib ka olla, neid viiakse mahalaskmisele ja pole märganudki midagi vajalikku ühes võtta peale seljariietuse. Ema heitnud end küll ka voodisse ja öelnud, et ta on haige, kuid sellest pole hoolitud. Külarahvas räägib, et meie isa põlvitanud oma ära viijate ette ja palunud armu. Siiski ma seda ei usu, sest isal oli viisiks enne kottu väljaminemist põlvili lasta ja Jumalat paluda. Siis kui meie isa seda tegi, seisid muidugi ära viijad tema ümber ja võib-olla arvasid teisiti. Siis muidugi asusid veokile, ei tea kas vankrile või reele, sest talv oli lumevaene. Nende teekond aga läinud läbi aasa Haimre mõisa Märjamaale, kus neid veoautosse paigutatud... Kusagil pole olnud inimesi näha ega liikumas, nagu oleks kogu ilm välja surnud. Külarahvas räägib, et õhtul kostnud Uhtalt koera lakkamatu ulgumine... Ta perevanemad oli ju ära viidud, kõik ta toitjad...

Keegi, keda Jumala vaim ei õpeta, muidugi küsib, et miks Jumal lubas seda sündida Uhta isale ja emale, kes olid ju usklikud. Kuid Jumala tarkus, Issand teab, et tema usklite põhimõtte selles elus ei pea olema, et selles ilmas hästi elada, vaid ka kõlbluliseks saada Tema rõõmu ja rahu riigile, mis tema eluasemetes igavesti kestab. Uhta isa ja ema olid ju oma ümbruskonnas tuntud kui usklikud, aga Issand teadis, et neil oli vaja veel täielikumaks saada, paremini palvetada ja Issanda meele pärast olla. See elu on siin ajutine, see on ihu elu, aga vaimu elu peale ihu surma on lõputu. Seepärast selles ilmas kuidagiviisi, kas kehvalt ja puudustes ja alamal astmel, aga Issanda tahtmise järgi, et JÄÄDAV ELU HEA OLEKS. Apostel Paulus kirjutab: „Surm on mu kasu... Meie elu on taevas“. Kes mu keha mataks või kuhu ta maetaks, pole üldse küsimus. Aga Issand hoolitse...

Mind väljutati Harkust 21. veebruaril hommikul ja mu soov oli võimalikult ruttu jõuda Siberisse omakeste juurde. See oli aastal 1951. Kuid see soov ei täitunud niipea. Enne tuli olla Lasnamäe vanglas umbes kuu aega ja siis alles paigutati meid teele raudvõredega vagunisse. Tervis oli mul halb, ma kõhisin ja rögestasin - Harku ja Tallinna kliima, ka kinnises ruumis olemine olid mulle halvasti mõjunud. Minul oli isegi raske viibida teiste hulgas. Ja siis Kirovi (endine Vjatka) linnas oli jälle peatus - sealsetes barakkides tuli jälle viibida peaaegu kaks kuud.

Mis ma kõik läbi elasin huvitavat? Kirovi linna tolles barakis, kus mina olin, olid peaaegu kõik Venemaa rahvused esindatud, venelasi oli vähe, aga muulasi: ukrainlasi, kalmõkke, tšetšeeni, juute, kasahhe, usbekke, eestlasi. Juutide kamp võttis enda kätte täringu mängu, toodi ka kirjandust, mina lugesin piiblit, mille õde Miili oli Harkusse toonud. Lähikäimise keeleks oli vene keel. Aga ma kuulsin, et kui mongoli ja tatari tõugu meestel oli oma vahel väikest nägelemist, siis öeldi: „Kui sa oleks venelane, siis ma sind tapaks“. Üldiselt paistis läbi, et vaen rahva vastu, kelle emakeelt meie rääkisime, ühendas.

Kui jälle olime edasi sõitnud, leidsime endid viimaks Novosibirski linnas Obi jõe ääres. Kes olid sellesse oblastisse määratud asumisele, võeti vagunitest maha. Ja jälle olime asumisele määratud barakis. Nähtavasti oli tolle barakki koondatud kõik asumisele määratud mittevenelased ja seal oli esitatud isegi piiritagused rahvad. Oma kosmopoliitsete kalduvuste poolest vaatasin ma huviga erinevate rahvuste nägusid, kes olid tundnud endid võõrastena ja keda oli peetud võõraks Venemaa uues ühiskonnas. Mind julgustas ja innustas nende heatahtlikkus üksteise suhtes, ühine saatus ja ma olin kiusatuses, et nii mõnegagi nende seast rääkida. Mis ma tegin? Ma võtsin paberi ja pliitasi ja astusin ühe ja teise juurde öeldes: „Vabandage, kas ma võiksin teada, millisest rahvusest te olete?... mina olen eestlane. Mind huvitab teie keel... Kuidas on numbrid teie keeles: üks, kaks, kolm kuni kümneni?“ Ja vaata, keegi ei pannud seda pahaks - keegi ei keeldunud mu küsimuste peale vastamast. Igast rahvusest mehed hoidsid oma kampa, aga oli ka üksikuid, kellel polnud seltsi. Ma läksin väheldast kasvu mehe juurde, keda ma pidasin kalmõkiks või isegi hiinlaseks. Aga mu küsimusele mees vastas: „Ma olen mongol“. Siis ma kirjutasin mongoli keeles, üks, kaks, kolm... vene tähtedega ja püüdsin neid sõnu hääldada. Aga mees soovis, et ma ka teaksin, kuidas öeldakse mongoli keeles „tere“. Ta ütles „minde“. Ja see on ainuke sõna, mis mul neist kirjutustest meeles on. Siis ma läksin haritlase välimusega musta verd mehe juurde. Minu küsimusele ta vastas naeratades: „Mina olen türklane“. See oli mulle üllatus, ma olin ju türklasi kujutanud teistsugustena. Tema suhtus minusse erilise lahkuse ja viisakusega ja sellise käitumise pärast ma pidasin türki keele kümnet esimest arvu tükki aega meeles, aga nüüd olen ka ära unustanud. Pärastpoole ma rääkisin temale oma kirjutuste tulemustest, et erinevate rahvuste sõnad on sarnased. Tema seletas minule, et türki, tatari, aserbaidžaan, usbeki ja turkmeeni rahvad ja keeled on sugulased... Mina jälle heitsin endale ette seda rumalust, et ma ennem polnud seda teadnud ja keegi türklane pidi mulle seda ütleva

Novosibirski vanglas. Novosibirskis oli mul veel huvitav juhtumine, kui osa mehi viidi vangla lattu tööle. Minul tuli töötada peensuhkru salves, ma oleksin võinud suhkrust kõhu täis süüa...

Viimaks viidi mind ja neid, kes oli määratud asumisele Novosibirski oblasti läänepoolsetesse rajoonidesse, uuesti vagunisse ja sõitsime mõned jaamavahed tagasi lääne poole. Et mind oli määratud Pihtovka rajooni, kus mu omaksed olid, siis pandi mind Tšulõmmi jaamas maha ja valvur viis mind kohaliku miilitsa arreteeritute ruumi. Olin peaaegu nutul, et kas ma ei saagi vabaks. Aga varsti ilmus valvur uuesti ja viis mind kohaliku komandandi juurde ja pani mind sinna ooteruumi istuma, ise aga väljus. Oli huvitav tunne - Uhtast saadik olid mu järel käinud relvastatud valvurid... Vähemalt teatava määrani vaba... Varsti kutsus mind komandant ja küsis, kus mu omaksed Pihtovka rajoonis elavad. Ütlesin, et Kavuuuri külas. Ta ütles selle peale, et väike raudtee Tšulõmmist (suurelt Siberi raudteelt) viib küll Pihtovkasse (linnakese taoline küla), kus asub rajooni keskus, aga et praegusel lumemineku ajal pole sealt mingit teed, ei hobusega ega autoga, et pääseda Kavuuuri külla. Seepärast, ütles tema, et mul tuleb asuda järgmisel päeval, kui rong väljub Tšulõmmist Pihtovka poole, vagunisse või platvormile (reisijate jaoks vaguneid polnud) ja sõita kuni Dubraava jaamani, mis enne Pihtovkat ja mille juures on mingi tööstus, kus ma võivat tööd saada, kuni teolud paranevad. Ja siis ta kutsus miilitsamehe, kes mind juhatas jaama lähedal olevasse majasse, kus ma pidin ööbima.

Tuli välja, et tolles majas elas Volga saksa asuniku perekond. Kui viimase ilmasõja ajal Hitleri vägi lähenes Volgale, siis aeti Volga äärest Katariina II ajast peale seal asunud sakslased oma kodudest - neil oli seal isegi linn Engelskaja - paisati laiali mööda avarat Siberit. Samuti tatarlased Krimmist, kalmõkid Musta mere äärest. Mees ja naine olid võrdlemisi noored inimesed ja neil oli ka 2-3 väikest last. Naine oli haruldaselt sale ja nägus, aga kui ta õhtul oma väikesi lapsi toitis, siis oli tal ka vitsakimp laua peal ja see laps, kes süüa ei tahtnud, sai peksa ja karjus. Ma ütlesin siis, et miks ta last ilma süüta peksab. Naine ütles: „Aga kas ta mulle ka siis süüa annab, kui ma vanaks saan?“ Nemad olid minule vastutulelikud aga näis minule see ka patu asi, et väheldane mees ei usaldanud oma naist. Mees oli raudteelane ja maja lähedal suured kivisöe kuhjad, kust nad võisid vabalt kütust võtta.

Jätan muist asju jutustamata ja ütlen, et olin viimaks Dubraavas ja Dubraava komandant oli mu ülemus. Ja Dubraava see oli üks imelik koht. Õieti ei olnud see tavaline vene küla ega ka linnake, kuigi seal oli minu mälestuste järgi ka tänavate taolisi teid. Ja veel huvitavam oli see, et selle asula elanikud olid enamuses eestlased, kes sina paar aastat tagasi olid küüditatud. Suvel oli nende tööalaks heina teha ja talvel seda pressida ja vaguneisse laadida. Polnud veel kaarest heina pressivaid masinaid. Üks selts eestlasi tegi seal ka ehituse töid, ehitati kaupluse ja ametiasutuste ruume ja hooneid. Siis oli seal veel mehhaanika töökoda, kus traktoreid ja masinaid remonditi. Enne eestlaste tulekut olnud sealsed majakesed enamasti tühjad ja eestlased ostnud, kes suutnud, neid majasid ja asunud neisse elama. Ei tea, kes seal ennem olid elanud ja millisest rahvusest nad olid. Kas nad mitte ei olnud Nõukogude vastased ja siis sealt ära aetud? Veel olnud seal ennem vangilaager ja tühjadesse vaguni barakkidesse asunud elama eestlased, kes polnud suutnud või tahtnud majasid osta. Ka komandandi miilitsamees pani mind korterisse sellisesse barakki Haapsalu poolt pärit „kulakute“ kampa. Seal oli Haapsalu lähedalt keegi loomaparitsnik, kes loomade ülesostuga oli äri teinud, kellega ma sattusin ühte ruumi. Kõrval olevas toas oli aga keegi endine rikas mölder. Need mehed ootasid ka Siberis „valget laeva“, mis neid sealt pidi ära viima. Polnud isegi end varustanud küllalt kütusega ja eelmisel talvel oli külm möldril isegi sängis tekkide all varbad ära võtnud ja arst need pärast hoopis ära lõiganud. Lauast baraki ruume oli ju Siberi talvega raske sooja hoida. Endine paritsnik söötanud end talve läbi kodunt toodud pekilihaga ja istunud päeval ja

ööl taliriietes küdeva pliidi suu ees... Minule anti sealses töökojas koristamise töid ja selle eest ka natuke raha. Minul oli ka Harkust saadud raha ja nõnda võisin poest osta söömapoolist ja ka osta piima, mida naabri kolhoosi inimesed, enamasti kalmõkid, müüa töid. Peale eestlaste oli Dubraavas veel Volga sakslasi ja kalmõkke. Dubraavas olin jälle Aliinega ja Aliine kaudu ka emaga kirjavahetuses. Dubraavas oli parajasti tööde vaheaeg selles mõttes, et heinu polnud enam pressida. Kuid ehitustöö käis ja töökoda töötas. Ka minule otsiti tööd. Kui ma oleksin tahtnud sinna jääda, võib olla, et oleks seda ka lubatud. Nõnda andsin isegi kord Aliinele kirja kaudu nõu järele mõelda, kas ta ei tahaks emaga Dubraavasse tulla. Siis sain ema käest Aliine kirja seest kirja: „ Kallis poeg, ma olen su pärast küll mures olnud, nutnud ja oodanud sind siia - aga nüüd on mul hea meel, et sa veel elus oled (minu reisu ajal Siberisse oli kirjavahetus katkenud) Jumala armu läbi ehk saan veel sind näha, kui sa siia tuled. Meil sinna tulla on võimatu. Ma olen vana ja vilets, ei lähe enam kusagile ja palju asju peab siis meist maha jääma. Ma olen rõõmus, et sa veel elus oled. Armas poeg, ma sain sinu käest ülespidamist, mida ma küll ei taha. Kodumaalt usuõed ja –vennad on mulle ülespidamist saatnud, et mul puudust sellest ei ole. Aga sind tahaksin näha saada. Jumal olgu sulle armuline ja meile kõigile. Sinu ema soovib seda.“

Joonis 1. Lääne Siberi ja Obi jõgikond. Ob on suur võimas jõgi, aukartust äratav looduse nähtus. Linnulennult Novosibirski linnast ligi 300 kilomeetrit põhja pool Obi ääres asub Krivošipo linnake. Natuke lõuna pool Šegarka jõgi (joonis). Linnulennult umbes 200 kilomeetrit Krivošipost edela pool Vdoovino küla kohal voolab Segarkasse jõekene ka sügavate kallaste vahel. Möödunud aastasaja lõpupoole voolas see jõekene läbi puutumata haavametsa, välja arvatud kaks maja Vdoovinost umbes neli kilomeetrit põhja pool esimeste elamutena põlises metsas sama jõekese kaldal. Kuid jõekesel ei olnud nime, nagu see määratus inimvaeses Siberis sageli ette tuleb. Siis ühe asuniku hobune nimega Kavuur on selles jõekeses suure vee ajal mingil põhjusel hukkunud ja jõekest on hakatud selle hobuse järgi Kavuuriks (Kovuuroška) nimetama. Siis 1930. aastal, kui kolhoosi hakatud sisse seadma, lumemineku aja toodud Kavuuri kaldale, esimestest elamutest kaugemale põlismetsa, sunniviisil mitusada asunikku regedel, kulakuteks tunnistatud Siberi talupoegi. Vahid pandud ümberringi ja neid sunnitud jõekaldale majakesi ehitama, puid juurima ja uudismaid tegema. Seejuures alatoitluse tagajärjel vanemad inimesed surnud, nooremad inimesed aga kaotanud tervist, hambad lagunened suust, jalad jäänud haigeks... Nõnda tekkinud viimaks Kavuuri küla umbes 450 (?)-ne majakesega. Kuid sellele järgnenud Teise Ilmasõja ajal antud neile Kavuuri küla perekondadele vabadus, kelle liikmed sõjas hukkunud. Need perekonnad jätnud oma majakesed ja läinud paremaid äraelamise võimalusi otsima kas sünnikohta või mujale. Seda enam, et külas olnud nälg. Kavuuri küla tunnistatud kolhoosiks ja selle kolhoosi aidas olnud vilja küll, kus seda aeg ajalt viidud linnadesse ja sõjaväele. Kuid külaelanikele pole vilja antud ja inimesed püüdnud ära elada kartuliga. Õnnelikumad olnud need, kes lüpsnud kolhoosi lehmi. Isegi viljapeade korjamine välja peal oli keelatud range karistuse ähvardusel. Selle tagajärjel alatoitluse tõttu külaelanikud hakanud haigestuma ja ka surema. Siis kolhoosi valitsus hirmul, et viimaks ei ole tööinimesi (hulk tööjõudu oli ka sõduritena väeteenistuses ja sõjaväljal), saatnud külaelanikke aegajalt kolhoosi aita vilja segama, ettekäändel, et vili läheb muidu läppama. Viljasegajad aga, muidugi salamahti, täitnud seal oma taskud ja püksid teradega, mida nad pärastpoole söönud ja keetnud. Need, kes julgenud avalikult pahameelt avaldada olukorra kohta, viidud külast ja keegi pole

neid enam näinud. Nõnda jäänud sõja ajal Kavuuri küla esialgsetest elanikest järele umbes üks veerand. Palju majakesi tühjenenud, muist neid lammutatud ka kütteks. Kuid sõja lõppemisel toodi Kavuuri külasse jälle asunikke ja pandi elama tühjadesse majadesse ja kolhoosi töötama. Need asunikud olid kaugemalt - Suurelt Venemaalt, Ukrainast, Moldaaviast, Baltimaadest... Kuigi Kavuuri külas 1950. aastaks olid inimesed elunenud umbes 20 aastat, oli selle küla lähedale tekkinud juba kaks metsakalmistut, teine neist just Kavuuri kaldale, tee äärde, mis viis kolhoosi väljadele. Jõe äärsel kalmistul oli võrdlemisi vähe kalme. Seal paistis silma suurem ristilöödud Kristuse kujuga, see oli väljasaadetud preestri kalmul.

See oli Juunikuu päeva udusel hommikul, et ma jõudsin Kavuuri külla vene noormehe-kolhoosniku hobuveokil. Läbi udu nägin tavalist vene küla, nagu ma neid kunagi Pihkva Kubermangus küll olin näinud: lai tänav ja tänava äärtel väiksed majad, siiski harvemini, kui see oli olnud Venemaal. Oli varane hommik ja inimesi polnud veel näha. Noormees juhatas mind mööda tänavaid edasi minema ja veel üle jõe, et minu naine elavat kaugemal küla lõpul. Minna tuli umbes kilomeeter, kui mitte rohkem. Läksin jõeni, seal aga tegi jõgi ja tänav oma majakesega nurga, kui mitte rohkem, pöörde vasakule. Mina aga leidsin silla paremalt poolt ja sellest üle minnes nägin, et ka teinepool jõge oli rida majakesi. Läänud üle jõe ma pöördusin pahemale ja hakkasin mööda majade kõrval olevat teed edasi sammuma. Aga majakesed lõppesid ja mu jalgade alla jäi ainult kitsas jalgteed. Paremalt pool jalgteed oli noor haavik, pahemal pool aga laius väli, kus ka siin ja seal olid põõsad ja põõstikud. Õnneks tuli vastu mees, keda ma pärastpoole tundsin kui hobuste hooldajat-tatarlast. Küsisin temalt, et kus siis elavad Ojassonid. Ta käskis mööda seda jalgteed edasi minna ja ütles, et see maja hakkavat varsti paistma. Siis olin jälle täis lootust ja ka udu hakkas lahkuma. Ja kui ma hakkasin maja nägema, hakkas ka päike paistma nagu rõõmustades, et mu 400-kilomeetrine teekond oli lõpule jõudmas. Maja oli suurest külast vähemalt poole kilomeetri kaugusel noore haavametsa ääres. Teda lahutas külast väli, milles oli rohumaad ja põldu. Aga maja polnud ise mingisugust hütt, vaid suuremaid maju vene küla kohta. Pärastpoole kuulsin, et selle maja oli teinud venelane-ehitusmeister.

Päike paistis juba soojalt ja ilus kevade hommik oli hakanud olema, kui seisin ukse ees, Harkust saadud kasuk käe peal ja teises käes puust sumadan, mille Harku vangtisliser oli mulle tellimise peale teinud. Ootasin - arvasin, et inimesed veel magavad. Varsti avanes uks ja uksele ilmus Aliine... Mind nähes ta nagu säras heast meelest, aga ta oli lahjemaks jäänud. Tervitasime... nii lähedane inimene kesk võõrast ilma... Ja siis ema, veel lähedasem... Polnud teda näinud sest saadik, kui ta 1949. aasta veebruari kuu ööl andis mulle tüki suhkrut... Aga tema polnud muutunud, oli isegi puhtamalt riides ja nähtavasti mitte nälginud. Siis oli seal veel kaks inimest: kodumaa Paeküla Vana-Veski talu perenaine Liisa Vanaveski ja Velise talu peremees Mihkel Kivila. Mihkel ja Liisa oli suured täied inimesed umbes 70-aastased, kuid pealtnäha nooremad. Teretasin ka neid.

Joonis 2. Eeskojast läbi astudes oli kaks tuba. Esimene tuba oli Aliine tarvitada, seal oli suur vene ahi, magamisase ja väike laud. Teine tuba oli Liisa ja Mihkli ja meie ema eluruumiks. Seal oli ka pliit ja kolm magamisaset. Magamisasemed olid põhuga täidetud kotid, mis olid asetatud haavalattidest põhjale, mida kandsid puupakud. Need „voodid“ olid aga hoolega kaetud kodumaal kujutud tekkidega. Seinad olid tahumata palkidest, põrand ja lagi aga tahutud haava lukkudest, nii nagu seda algelises

olukorras oli võimalik teha. Aliine toas oli kaks akent, ema ja Liisa toas aga üks. Kõik oli nii lihtne ja siiski puhas ning valgust oma jagu. Kui olime end asjadest ja suurematest riietest vabastanud, istusin Aliine magamiskoiku peale.

Kuigi siis minul ja teistel rääkida oli nii palju uudiseid, juttu oli siiski võrdlemisi napilt. Eelistasin peaaegu vaikides rõõmu tunda selle üle, et olime jälle koos. Jällenägemist varjutas tunne, et see polnud õigel kohal, Uhtal ja puudus ka isa... Mida veel küsida, kui Uhta oli niikuinii maha jäetud ja ema ning Aliinet ei huvitanud need võõrad kohad, kus olin olnud. Aga jutulõng hargnes siiski, kuigi visalt. Rääkisin, et miilitsamees saatis mind Dubraavast Pihtovkani, et Pihtovkas ootas Kavuuri küla mehi, kes pidid kartulit tooma sinna, et tulime peaaegu läbi öö, kui mitte arvestada mõnetunnilist peatust ja puhkust keskööl. Aliine jutustas, et isa polnud surnud selles majas, vaid teises palju vähemas ühetoalises majas ka samal jõe poolel. Peale isa surma hakanud kolhoos maju müüma ja keegi ukrainlane ostnud selle maja, kus nad sees olnud. Ukrainlast muidugi ahvatles tolle majakese väike hind. Asi seisnes selles, et Aliine kui ka Liisa, rääkimata meie emast, ei saanud keelest aru, kui neile vene keeles maja müümisest räägitud. Isa oleks saanud aru, samuti Mihkel Kivila, kes oli tsaari ajal väe teenistuses olnud, kuid teda polnud siis Kavuuri külas olnud. Mihkel tulnud sinna pärastpoole oma tütre kutsel, kellel olnud Kavuuri külas majake. Ja kui Mihkel pole oma tütreaga õigeks saanud, siis tema tulnud Aliine ja Liisa majasse. Ja nõnda ostnud ukrainlane majakese ja tulnud ka sinna elama. Ja nad olid jälle kobaras koos neljakesi tolles majakeses, mida võis hütiks nimetada. Kuid siis kolhoos remontinud Aliinele ja Liisale selle mahajäetud maja, milles nad elavad ja maksnud selle eest 300 rubla, Aliine ja ema 200 rubla, Liisa 100 rubla.

Siis Aliine rääkis, et ta enam ei tööta kolhoosi sigalas vaid käib juhuslikel töödel. Sigalas oli ta hästi töötanud, oli preemiaks (lisatasuks) saanud kolhoosi sea ja oli temal ka liha astjas. Ja uuesti oli temal eeskojas siga aedas. Siis Aliine ja ema pakkusid ka mulle süüa, kumbki omalt poolt. Aliine rääkis, et tema saavat kolhoosist 1 liiter piima päevas ja ka leiba ning annab sellest ka emale. Kuid emal oli veel kodumaalt saadetud võid, mett, jahu ja raha. Ema rõõmustas mu tuleku üle veel sellepärast, et ma oskavat keelt ja võivat temale raha eest osta. Siis Aliine väljus mingit kolhoosi tööd tegema ja mina heitsin pikali puhkama. Rääkisin emaga kuni uinusin...

Kui ärkasin, oli aeg juba pärast lõunat ja Aliine oli tagasi. Ta rääkis et tal olnud lühike tööpäev, tõstnud kusagil linu kuivama ja et kolhoosi esimees olevat külas ja et minul olevat hea juhus minna temale end esitlema. Läksimegi Aliinega külasse tagasi. Saime esimehe kätte sepa töökojas jõe kaldal. Esimees oli lahke ja teretas mind käega. Esimees Martšenko oli Ukrainast pärit, keskealine jutukas mees, kelle isa omal ajal perekonnaga oli Siberisse toodud. Esimees küsitles mind töökohta pärast ja ütles, et ma võivat paar päeva puhata ja et küll siis tööd leiduvat. Ka lubas ta teha korralduse, et mina saaksin kolhoosist piima ja leiba. Kartul oli ju Aliinel omast käest, samuti liha. Nõnda möödus esimene päev Kavuuri külas.

Järgmisel päeval kui Aliine töö oli, käisime emaga isa haua. See oli metsakalmistu jõe kaldal, mille kõrval kolhoosi tee viis väljadele. Ema viis väikese valge risti juurde, mis ilustas tükikest Siberi mulda kesk rohelist... Ja selle all pidi olema meie isa, Uhta papa... Kas see on tõsi?... Uhta elav isa ei võinud olla selle mulla all... Aga ma ei saanud aega ahastada - mind paelus vaade - teatavas suunas vaadates mulle näis, et näen Uhta põllu teed ja Uhta põldu... Ja just nagu oleks metsa taga alanud Uhta põld ja siis paistnud ka majad... Ei tea, kas see paistis nõnda või oli see ilmutus?... Aga meie isa, Uhta papa, oli ju kodus...

Pärast käisime Aliinega ka nende esimest kodu Kavuuri külas vaatamas. See oli minu meelest idüllilises kenas kohas umbes jõekääru kaldal, kus jõgi tegi nurga, palistatud pajudega ja toominga põõsastega. Kuid pealt näha maja ise ei väärinud enam nime,

vaid oli hütt. Läksime sisse. Väheldast kasvu Ukraina mees istus koiku serval, esitlesin end temale, tema polnud jutukas. Võib olla, et ta oli tusane ja mõtles, et ta oli pidanud maha jätma oma Ukraina kodu, kus kasvavad vabalt viinamarjad ja arbuusid. Väikeses toas võttis „vene ahi“ hulga ruumi ja küsisin Aliinelt, et kuidas seal veel olid kolm magamisaset temale ja Liisale ja isale-emale. Siiski läbi väikese akna voolas külluses juunikuu valgust. Aga kuidas see oli aprillikuul, kui nad siia tulid, kui oli veel lund õues? Kuidas see oli pärast Uhta kambreid, kui nad leidsid endid väikeses hütis kokkusurutuna? Ja kuidas see oli väikeses ruumis külmal jaanuarikuul, kuidas Aliine ja ema räägivad, et kuidas isa hakanud kuulma „ilusat laulu“ ja küsinud, et „kas teie ka kuulete“ ja siis läinud magama ja polnud enam ärkanud... Aga mis sellest, kui ta vaim ärkas ja leidis end sellest kitsukesest toakesest vangis... Siis Aliine rääkis, kuidas nad olnud sellises korteris talvel hädas külma pärast. Sinna tulles leidnud nad küll kütuse eest, kuid teiseks talveks pole nad küll suutnud end kütusega varustada. Siis brigadir saatnud neile koorma puid, aga pole saadud neid suure lume pärast maja juurde vedada. Siis nad tarinud hulk maad raskeid tooreid kasepuid läbi sügava lume...

Rääkides teiste inimestega, kellel sama saatus on olnud, olen ma mõistnud, et siiski on Uhta inimestel Siberisse tulles ka õnne olnud. Pealtnäha tööjõulisemad perekonnad võeti esiteks vagunitest maha ja nad sattusid kolhoosidesse, kus metsa ei ole ja inimesed elanud savist ja lehma sõnnikust tehtud onnides ja kütnud neid ka kuivanud lehmasitaga. Muidugi oli seal ka tööinimestest puudus, sest võib arvata, kes tahtis meeeldi sellistel tingimustel elada. Kuid Uhta inimesed, peale Aliine, kes näis ka väheldase ja nõrgana ja Paeküla Vana-Veski Liisa, olid inimesed kaugel üle 70-ne aastased ja nõnda nemad jäidki viimaste hulka. Kuid raudtee lõppes ja neil tuli selle eest härgadel lohistatud saada. Kõige hullem olnud see, et pole olnud enam kuigi head lumeteed ja sageli härjad lohistanud regesid mööda soppa. Siis muidugi enam pole kõik saanud reel istuda, ainult Uhta mammale, meie emale oli jäetud eesõigus. Teised sammunud kilomeetrite viisi ree järel mööda halba märga teed. Ja siis veel pole olnud korralikku teed - sageli kaldunud regi küljele ja asjad ja ka meie ema veerenud sealt. Siis nad jälle korjanud asju märjalt teelt ja ka muidugi ema kohendas end uuesti reele. Siis Aliine rääkis, et kusagil majas nad puhanud ja vene inimesed toonud neile süüa ja keetnud teed. Tema (Aliine) jäänud seal põrandale magama ja kui enne teele minekut teda üles aetud ja ta ajanud end kuidagi jalgadele, siis pole saanud käia - suurest käimisest olid jalad nii kangeks läinud... Teises kohas peatuses nad teinud metsa tuld ja ta põletanud tule juures kogemata oma ainsa seeliku, millega ta rietatud olnud. Pärast piinarikast reisi Kavuuri külasse jõudes pole tal olnud vähegi korralikku riietust, enne kui õde talle Eestist saatnud.

Kuid niihästi ema kui Aliine olid ihnsad rääkima nende Uhta kodust lahkumisest. Nähtavasti olid need läbielamised olnud nii rasked ja rõhuvad, et nad ei tahtnud neid uuesti mõttes taastada, silmade ette manada... Siiski ma küsisin ja ka vastu tahtmist... Esimestel tööpäevadel vedasin härjaga metsa põllult linu, mis olid seal kunagi kistud ja kuhja laotud, küla väljakule. Oli juunikuu esimene pool, millal juba päike paistis soojasti ja polnud metsades piinavaid sääski ja parme. Seal oli enamasti haavamets, harva ka kaski. Aga kesk haava metsa olid suuremad ja vähemad legendikud, mis olid kas ülesküntud põllumaaks või niideti sealt heina. Rohi kasvas mõnes kohas keskmise mehe kõrguseni, mõnes kohas kasvas ristik metsikult, kõrges rohus punetasid metsikult kasvavad pojengid... Minu silmadele oli selline looduse küllus harjumata ja imetlesin seda särava päikese paistel. Eriti huvitasid mind metsatukad, kus keegi polnud veel raiepiletiga (nagu Eestimaal) küttepuid raiunud ja mida keegi metsavaht polnud hooldanud. Jämedad haavad ja kased olid vanadusest ja tuule mõjul langenud ja kuivanud ning mädanesid... Inimese käsi polnud vahele tulnud... Põtru nähti vilksatavat puude vahel... Ja see oli mu meelest väga, väga ilus... Olin armastanud

Uhta karjamaad ja Haimre nõmme kuusemetsa - seal oli ka ajalugu, siin ilma ajaloota... Tungisin veel kaugemale puude vahele - see on ju Issanda mets...

Ja mind allutas Siberi ääretus ja tundmatus. Meie maja asus noore haavametsa ääres, sest küla asutamisel oli sealt vanem mets ära raiutud ja majade ehituse materjaliks tarvitatud. Kuid selle noore metsa taga oli vanem ja puutumata mets - kuigi igal aastal kasest kütuse otsimisel mindi ikka kaugemale metsa ja keegi ei teadnud, kus see mets lõppes. Teati ainult, et umbes 20-ne kilomeetri kaugusel on kalarikas järv, millele ei olnud veel nime antud. „Kolhoosistamise“ ajajärgul põgenenud tolle järve kaldale mõned Siberi talupojad perekondadega, et järve kaladega end toita ja kui võimalik ka maad üles tuhnida ja külvata. Kuid arvati, et need inimesed on sinna ka surnud. Räägiti, et olevat neid julgeid mehi olnud, kes pärast seda seal käinud „nartadega“ (koera saanidega) jääl kalapüügil ja polevat seal inimesi leidnud, vaid tühjad onnid. Ka olevat seal veel üks hütt püsti... Nõnda räägiti siis, kui meie seal olime.

Ja siis algas heinaaeg. Algul pandi ka mind heina kuhja hanguma. Aga varsti tundsin ühel päeval, et see töö käib mul üle jõu - polnud nii hästi söönud ja Siberi päike oli kangem kui see oli olnud Eestimaal. Viskasin end kuhja alla pikali, tundsin et süda oli paha. Ütlesin brigadirile et ma seda tööd teha ei suuda. Siis ta andis mulle hobusemasinaga niitmise tööd ja tegin seda ka mõne päeva.

Mäletan seda Jaanipäeva õhtut, kui mina ja venelane-noormees, niitsime Naskoova küla all. Noormees vabastas end varakult ära, et minna Kavuuri külasse Jaanipäeva õhtut pidama ja jättis minu üksinda. Niitsin üksinda Naskoova küla majakeste taustal, mis umbes kilomeetri kaugusel õhtu päikese käes punetasid. Hobused oli head ja masin töötas siledal rohutasandikul. Selles tundus midagi ilusat ja ka kurba... Mõtlesin, kuidas oli Jaanipäeva laupäeva õhtul kõik teisiti olnud Uhtal... Aga nüüd oli mul Kavuurikülas ema ja naine, kelle heaks tuli püüda töötada... Päike loojenes ja hakkasin masina peal istudes sõitma heinaliste laagripoole, kus olid ka heintest tehtud onn, salas, ööbimiseks. See võis olla umbes 1-2 kilomeetri kaugusel metsas, kuid mitme kilomeetri kaugusel Kavuurikülalt. Videvikus puude all eksisin teelt ja oli ahastuses, et mis nüüd saab... Hobused ju tahavad puhata ja süüa ja ma ise ka... palusin Jumalat ja lasksin ohjad alla. Head hobused aga leidsid ise teed ja üksmeeles rutates viisid mu laagri juurde. Oli juba öö, kui päralt jõudsin - Novosibirski ööd on pimedad, sest oleme laiuskraadide järgi rohkem lõunas. Vabastasin end rakmeist ja silitasin neid, tundsin kahju nende esimesi jalgu kammitsasse pannes. Teised heinalised magasid juba välja, lõkke tule asemel kus toitu valmistati, aga hõõgusid veel söed ja seal oli ka toitu süüa.

Siiski brigadir vabastas minu varsti niidu töölt - ma polnud nii vilunud, Uhtal ju niitsime käsitsi, ja taheti suuremat edu. Seda tööd hakkas minu asemel tegema kodumaa Nurtu külast pärit noormees Armas Saaliste (elab praegu Märjamaal), kes oli vahepeal mingi õnnetuse tagajärjel haige olnud. Mina sain heina kaarutajate ja saadude tegijate kampa.

Aga nüüd ma tahaksin ka mõne sõna öelda selle kolhoosi elust, kus töötasin. Ja ma tean, et kõigil Siberi kolhoosidel oli palju ühist.

Kõigepealt meie kolhoosis pühapäeva ei tuntud, kõik päevad olid ühesugused tööpäevad. Püha võis pidada ainult see, kes ei suutnud töötada nagu meie ema ja mu naine, kui ta ei suutnud käsitsi niita ja hang käes saadu teha. Ja selleks oli ka põhjust. Novosibirski suvi oli lühike - kõigest kolm kuud - juuni, juuli, august. Maikuul võis veel sadada lund ja septembrikuul võis ka juba sadada lund. Oli näiteks aasta, millal

22. septembril sadas paks lume kord maha ja vajutas lõikamata viljad maha. Lumi sulas küll veel ära ja tulid ilusad ilmad. Et kõik oleks kindlasti korras, tuli nende kolme kuu jooksul kõik viljad, ka kartul, külvata ja lõigata ja koristada. Novosibirski päikese paistel kasvasid ja valmisid kõik viljad, samuti kartul, ruttu. Seepärast oli suvel tõeline rutt ja oli siberlase sõna sellele, kes kauaks vilusse istuma jäi: „Suvel vilu, talve nälg“. Ja miks öeldakse põlastavalt „Siber“? Siber tähendab talve ja külma peaaegu aasta läbi. Ainuksed kuud Novosibirski oblastis, millal võid lahedalt hingata ja ka naudid loodust on juunikuu esimene pool ja septembrikuu, kui veel pole lund. Ülejäänud suvekuudel on suured sääsed ja parmud, mis tungivad inimese kallale ja piinavad teda ka toas, kui nad aga sinna pääsevad. Tahad istuda väljal, pead end varustama vihaga, et neid piinajaid ära ajada, või tee lõket ja pane tulele rohtu peale, et suitsu oleks palju. Aga kõige selle juures oli Siberil suur paremus - Siberi alati kuiv õhk parandab kopsuhaigusi ja reumat. Korralikud inimesed on seal veel kõrges eas nooruslikud. Ka mina sain sealt tervist ja Siberist tulles olin ma tervise poolest hoopis teine inimene kui ma sinna läksin.

Kuid, mis puutub kolhoosi majapidamisse, siis selles ei olnud näha seda peremehelikku hoolt, mida oleme harjunud nägema Eestimaa korralikes taludes. Ülemuse poolt, Moskvast, tulid eeskirjad, et iga aastaga ikka rohkem karja kasvatada, ikka rohkem piima saada ja seega rohkem heina teha. Nähtavasti oli Nõukogude valitsuse poliitika selles, et vastavalt rahvaarvu kasvule (see juurdekasv oli Venemaal tunduv) peavad ka suurenema põllumajanduslikud tooted. Ja nõnda tuli igal aastal kõrgemalt poolt kolhoosi esimehele plaan, millega nõuti kolhoosilt rohkem heina, rohkem karja, rohkem piima kui eelmisel aastal. Aga kuna kõik tingimused selleks olid endised või mõnikord isegi vähemad (looduse olud), siis selline plaan ajas kolhoosi esimehe hulluks. Ja kolhoosi esimees tegi tema käsutuses olevad brigadirid (kupjad) hulluks ja brigadirid pidid omakorda hulluks tegema kolhoosnikud. Näiteks heinatööl. Brigadir pidi igal õhtul aru andma, mitu tonni heina tema käsutuses olevad kolhoosnikud on kuhja pannud. Aga kui need arvud olid väikesed, sai brigadir esimehelt peapesu ja esimees veel kõrgemalt poolt. Brigadir, see on küla tööjõulised mehed ja naised (Kavuurikülas umbes 15 meest ja naist, peale selle veel vedajad poisid ja tüdrukud hobuste seljas) pidid päeva jooksul mitu ja mitu kuhja tegema. Ja selleks olid ka kuiva ilmaga kõik võimalused, sest rohi kasvas mõnes kohas peaaegu mehe kõrgune ja seda korjas palju ka väikese tööga ja kuhjad tehti kui suured saod otse maa peale ilma igasugu aluse ja tikuta. Aga mis sa siis teed, kui ilmad polnud nii kuivad? Siis pandi saadu ja kuhja ka poolkuiva heina. Ja ma nägin ühel päeval oma silmaga, kui sadas korralikku vihma ja igaüks oleks tahtnud olla vihmavarjus, et Kavuuri rahvas tegi kuhja ja veeti saade täies hoos. Aga vaata keegi ei rääkinud brigadirile vastu ega polnud isegi pahased. Külarahvas teadis, milles asi seisis: heina nõuti väga palju ja igal mehel oli kodus 1-2 või rohkem lehma, kui mitte mullikad, aga lambaid ikka. Need vajasid heina. Aga kolhoosnikul polnud luba heina teha, seni kui kolhoosi heinanorm polnud täis. Aga millal sai see heinanorm täis? Ja kui see ka täis sai, siis oli Siberi kore hein vana, nagu ristik ilma tupsudeta ja loom ei söönud seda, kui ta oli veel kuivalt kokku pandud. Ja kuidas oli lugu talvel? Nooremad ja parematel tingimustel tehtud heina töid kolhoosnikud oma loomadele, läppuma ja mädanema läinud heina aga kolhoosi mullikatele. Kavuuri külas polnud lehma peale kahe või kolme, keda keegi hooldas ja lüpsis ja kelle piima anti neile kolhoosnikele, kellel polnud lehma. Muidugi polnud see seaduslik, aga seaduse silm oli pime. Esiteks brigadir ise oli kolhoosnik - loomapidaja ja väljasaadetu ja teiseks, et brigadir kui ka esimees teadsid, et kui kolhoosnik ei saa osa oma tööst, siis ta ei tööta innukalt ja ka tööplaan jääb täitmata. Aga mullikate plaan. Peaasi, et sügisel oli mullikaid niipalju kui nõuti, aga kui palju neid kevadeks oli see küsimus jäeti nähtavasti lahtiseks. Ja nõnda heinakuhje tuli Siberi heinamaale nagu kehvale Eestimaa heinamaale saade.

Aga hommikul, kui päike ei olnud veel kõrges, siis võis näha, et peaaegu kõik kuhjad „suitsesid“, aurasid sisemisest soojusest. Ometi kuhjad ei põlenud kunagi läbi, välimine Siberi kuiv õhk ja sisemine soojus teatava määraneni kuivatasid heina, kuigi hein muutus selle juures mustaks ja väärtusetuks. Veised ei söönud hästi vana ja haljast Siberi heina, aga sellist mustaks läinud heina sõid küll, kui paremat ei olnud. Kuid selline hein ei andnud loomale mingit jõudu ja võis olla hea ainult seedimise korrashoiuks, kui oleks jõusööta antud. Aga ainukeseks jõusöödaks oli, et mullikad said vahel paremat heina. Ja nõnda oli üks talv (ei mäleta millised aastarvud olid) selle poolest rekordiline, et Kavuurikülas surid pooled või peaaegu pooled mullikad, öeldi 70 mullikat. Aitas kaasa ka see, et mullikatel polnud lauta Eestimaa mõistes, vaid tuulevarju kongid, seinteks põhud lattide vahel ja katuseks ja laeks samuti põhud ja heinad lattide peal, kus loomad kuigi harjunud Siberi külmaga ja Siberi tõuga, kehva toiduga vastu ei pidanud. Aga kolhoosnike loomad olid prisked ja terved - tuli välja, et kolhoos oli vaene, aga kolhoosnikud rikkad. Selle imeliku nähtuse seletuseks peab jälle meelde tuletama, et Kavuuriküla oli „kulakute“ küla. Aga „kulaku“ kalduvus on tööd teha ja varandust korjata kasvõi enda elu ja tervise arvel.

Aga vaevalt oli seal kellelgi teist teed. Eriti lehmapidajate käest nõuti kõiksugu makse natuuras, liha, nahku, võid, kanamune, raha. Raha nõuti riigilaenu näol, milleks käisid erilised korjajad kevadel külas. See ei olnud pealtnäha sunduslik, aga selline korjaja mangus ja mõistamisi ähvardas seni, kuni pidid alla kirjutama ja ka maksma. Ja minul oli päris hale meel näha, kui ka Aliine andis sellele korjajale 50 rubla. Ja kui keegi kellelt nõuti, alla ei kirjutanud ja ei maksnud, siis ta kutsuti komandandi juure Vdoovino külasse ja komandandi manitsus pidi mõjuma, kui keegi ei tahtnud saada „riigivastaseks“. Ka mind kutsuti Vdoovonosse komandandi juurde, 50 rubla oli nende meelest vähe. Aga kui Vdoovino komandant mind nägi - olin näost lahja ja kehvalt riietatud, siis ütles ta mulle vaid kaks sõna: „Mine koju!“ Nõuti vähemalt 100 rubla ja oli neid, kes maksid mitusada rubla. Raha nõudmine oli sellepärast, et kolhoosnikele oli võimalus antud oma majapidamise saadusi Novosibirski turul turustada. Lehmapidamine oli hädavajalik neile, kellel oli suurem pere. Neilt, kellel polnud lehma, nõuti kui nad tapsid sea või lamba, ainult nahku, aga ka kanamune. Mäletan, et Aliine viis selleks poodi 70 muna (poes oli vastuvõtukoht). Kanamunade ja nahkade eest anti raha. Aga kui teati, et sul oli mingi loom, võis riigilaenuajaja tulla sind kiusama. Siiski meile jäi see viimaseks korra - olime külast väljas.

Küla tänaval oli alati liikumas lehmapidajate sigu, köides lambaid ja hane- ning pardiparvi. Sellega oli kolhoosnikel tarkus eriti sügisel viljakoristamise ajal. Et ei jõuta korralikult kombainiga pekstud vilja ära vedada ja ka kuivatuse maja oli väike ja algeline viljasaagi kohta, siis olid metsa põldude äärtel vilja hunnikud, kaera, rukist, nisu. Otra ei kasvatatud. Ka teedel oli koormast maha pildunud vilja. Mina kahtlustasin kas kolhoosnikud ise vilja vedades ei puistanud sinna vilja. Kolhoosnikud - perenaised ajasid hommikul oma sead kottu välja tänavale, kus nad siis endid toitsid viljaga, mis nad leidsid. Aga nad ikka jälle tulid igaüks oma koju, et saada juua ja perenaise käest midagi, millega ta neid meelitas koju tulema. Ja lume tulekuks (septembri lõpul ja oktoobri algul) olid sead juba rammusad küll, et neid tappa ja turustada. Ja Aliinel ja Liisal oli küll ka oma jagu „kulaku“ verd - nemad küll ei julgenud oma sigu lahti lasta, et pärast kaduvad ära - eks nemad läksid õhtul videvikus kolhoosi vilja ja katkusid seal küllalt rukki ja nisu päid, et ka oma siga rammusaks toita.

Stalini ajal ei saanud kolhoosist õieti mingit töötasu peale leiva ja piima, nagu peremees annab oma tööloomale ainult kasinalt süüa, et ta suudab töötada. Siiski töötasuks oli 0,6 ha maad, aia- ja kartulimaad (vilja polnud luba külvata) ja ka võimalus loomi pidada ja saadusi turustada. Kõik see sundis kolhoosniku elama oma majapidamisele ja vaatamata kolhoosile kui asutusele, kus ta pidi töötama ja kust oli

võimalik midagi saada oma majapidamise kasuks ja seda ükskõik mil teel. Kui brigadir andis mingi töökäsu, mis paistis imelik ja mitte majanduslik ja keegi hakkas seda arvutama, siis öeldi varsti: "Meil on vasika osa!" Aga vasikas, kas viiakse turule või jäätakse eluloomaks. Kolhoos oli õieti asutus, millel ei olnud oma peremeest. Kolhoosi juhatus, esimees, agronoom, zootehnik, brigadir (neid kõrgema palgalisi oli küll) pidid kõigepealt vaatama, et tööplaan saaks täidetud ja riigile ära antud üht ja teist niipalju kui nõuti. Keegi ei tundnud end kui talu peremees omas majas, vaid et saada oma palk ja hoida oma nahka.

Sel kevadel, kui ma Kavuurikülasse tulin, pakkus brigadir inimestele vilja „Võtke, kui tahate - minul pole teile paremat anda“, ütles brigadir. See oli laoruumi põrandalt kokku pühitud pühkmed. Parem vili oli ära viidud linna. Aliine kahtles, kuid ma andsin talle ikkagi nõu võtta, et seale midagi anda. Ja ta võttis 40 kg ja ma viisin selle talle seljas koju. Kui see sai ära jahvatatud ja Aliine katsus sellest leiba teha, siis oli see mustem kui maugu leib. Hea, kui siga seda söi. Küla kolhoosnikud aga ei söönud sellist leiba, ega andnud ka seale. Paeaegu igas majas oli oma käsikivi ja küll sügisel ka selle eest hoolitseti, et sellega midagi jahvatada oleks. Ja eks minu Aliine saatis oma õele Salmele Tallinna ka kirja, et õde saadaks temale kohvimasina, kuigi kohvi polnud jahvatada. Kohvimasin tuli küll, aga jahu sellega teha ei saanud, küll aga Aliine tegi milleski tangu... Siiski minu ajal Kavuurikülas hakati inimestele andma kaera vilja ja samuti ka rukki alumisi. Ütlesime küll: "Ega me pole hobused".

Aga raha saamisega oli selline lugu: talvel anti kolhoosnikule härg, regi võis temal endal ka olla ja selle peale pandi koorem heinu, heinte sisse aga pandi sealihha, lambaliha, võid, jõhvika marju ja väga võimalik ka kodus aetud viina, samogonkat... Sellise koormaga mindi siis Novosibirski turule, heinad olid muidugi härjale söödaks. Ja selline reis kestis vähemalt 2-3 nädalat, kui mitte terve kuu, sest Novosibirskisse öeldi olevat vähemalt 200 kilomeetrit. Aga ka eestlased Vdoovino külas, ma kuulsin, olid juba sellise teekonnaga toime tulnud. Siis linnast tulijad rääkisid, kuidas nad kuulnud aulikumaid linnainimesi nende kohta isekeskis ütlevat: "Seal on kolhoosnikud" - muidugi inimesed, kes elavad pettusest ja vargusest...

Mina aga ostsin emale heade inimeste käest saadud rahaga küla perenaiste käest võid, aga ka liha. Kord sügise õhtul üle jõe tulles ma ehmusin, et ema oli mulle hommikul raha andnud, et külast midagi osta. Aga hilja oli juba, inimesed läksid magama. Jätsin selle teiseks päevaks. Mul oli kahju...

Kavuuriküla brigadir oli marilane (tšermiss) Mari autonoomsest vabariigist. Tema perekonnanimi oli Nagorski, venekeelne, nagu eestlastel olid saksakeelsed perekonnanimed. Tema oli haritud mees, saanud ka parteilise kasvatuse. Ta rääkis mulle, et esimene marikeelne raamat olevat trükitud Eestis. Koos teiste mari tegelastega oli teda süüdistatud taotlemises mari rahvusele (Soome-Ugri rahvas) suuremat omaolemist ja see toonud temale esiteks vabaduse kaotuse (vangistuse) ja siis veel väljasaatmine Siberisse. Kuid brigadirina oli ta valmis alata kõiki vedama, et täide viia mis temalt nõuti. Siiski näis tal olevat sümpaatia eestlastele. See ilmnis eriti, kui ta vähe „vintis“ oli - siis ta teretas eestlasi kättpidi ja andis nendele ka suud. Aga ta püüdis ka vastu tulla minu soovidele ja tuli ka. Kavuuriküla viimasel ajal ta vallandati ja õieti ma ei tea, millega ta Vdoovino külas tegelema pidi. Brigadiriks pandi noor moldaavlane, komsomolets, kes juba oli jõudnud Siberis saada kommunistliku kasvatuse. Eks tema katsus ka Kavuurikülas korda luua ja hakkas külameestele „akte“ (kaebekirju komandandile esitamiseks) kirjutama, kuid ei julgenud enam varsti külas ööbida... Elu läks endist rada...

Moldaavlane, kellega seltsis ma oli esiteks karjatalitaja, rääkis et tema oli poisikesena oma emaga Kavuuri jõe äärde toodud, kui seal veel maju ehitati. „Mis teil eestlastel viga on, kui meie siia tulime, siis kasvasid jõe kaldal paiguti veel puud... teil olid aga majad ees. Nüüd aetakse inimestelt raha, kui inimestel raha on. Meilt aga nõuti raha,

kui raha ei olnud siis maksuks inimesed andsid ära oma paremad seljariided, sallid kaelast, mütsid peast... Inimesed käisid kaltsudes... Süüa ei antud... Inimesed surid... Minu ema suri ka...“

Kavuuriküla elanikud olid isekeskis õiglased - polnud karta, et keegi püüab teise oma võtta. Kui inimesed olid majast väljas, siis selle märgiks toetati puukaigas vastu ust. Polnud lukku ega taba. Need olid inimesed, kes ei lootnud sellele, et naabritelt salaja midagi võtta. Aliine räägib, et meie isa kaotanud ära oma uuri ja vene lapsed leidnud selle ja toonud uuri isa kätte. Muidugi isa võis rõõmustada ja tänada. Pärast isa münud selle uuri kolhoosi esimehele ja saanud natuke raha. Aga igas majakeses kui seal ka millestki muust võis puudus olla, oli ikoon (jumala pilt) seina nurgas ja ühes kohas ma nägin, kuidas vanem naisterahvas selle ees põlvitas ja palvetas.

Näis, et Kavuuriküla inimesed olid hästi tundnud meie isa ja hüüdnud teda „Jugan“. Sigala oli ju küla keskel ja isa käis seal sageli Aliinega. Esimestel päevadel Kavuurikülas tulid paar külanaist mulle vastu ja üks neist ütles mulle venelase lihtsusega: „Sa oled just Jugani nägu.“ Vanem venelane Kurski oblastist - tema oli ka Vene-Jaapani sõjas olnud - kokkupuutumisel tuletas ikka mulle meelde Jugani, et ta olnud hea inimene ja aupaklik, teretanud kõiki... Nõnda meie isa oli viimaks Kavuuriküla elanik, kuhu Venemaa paremad inimesed oli toodud. Siis ka Uhta papa ei võinud sealt puududa... Kavuurikülalt lahkumisel enne lühikest teekonda metsakalmistule tulnud vene poisid külast veel Jugani vaatama. Mihkel Kivila (elas siis tütre juures) lugenud tema põrmu juures Jumala sõna. Kui puusärk majast välja kantud ja reega ära viidus, siis jooksnud vene poisid selle järel. Seda rääkis ema. Külma pärast pole ta kalmistule läinud aga üksinda jäädes võtnud lauluraamatu ja lahkunud isale lugenud salmi. See salm käskinud jätta leina ja kurbust...

Ja siis oli talv aastate 1951 ja 1952 vahetusel. Olin siis mullikate talitaja koos teise mehega, venelasega Pensa oblastist. Ja ema ütles mulle: „Pea sellest ametist kinni, see on sulle hea küll.“ Ka ütles ta vahel mulle, et ta tahaks Miili lapsi näha. Siis see oli 1952. aasta veebruarikuu lõpupäevadel, et ajasin karja aias sõnnikut kokku, kui Liisa Vanaveski tuli mulle ütlema, et ema olevat haigeks jäänud. Mina läksin siis koju teda vaatama. Ema magas koikus küljeli silmad lahti, aga ei rääkinud mulle midagi. Võib-olla ta ei saanud rääkida. Aga teised rääkisid, et ema istunud koikul ja söönud, ühes käes võileib ja teises käes kruus millegagi. Järsku need kukkunud käest ja ta ise vajunud koikule küljeli lamama. Sellises asendis leidsin ka mina teda. Kuid ema toibus jälle ja hakkas rääkima, kuigi vähe. Ka ta püüdis käia, kuid ta võis kukkuda ja seda ei saanud talle lubada. Ja viimaks ta ei tahtnud ka ise asemelt lahkuda. Nõnda kestis see kaks nädalat. Iga õhtul käisin talle Jumala Sõna lugemas ja tema juures palvetamas. Ja kui ma teda aitasin, ta ütles mulle ikka: „Küll sa oled hea.“ Padja peal, kus ta pea oli, nõrgal tulevalgel ronis ka lutik... Nende häda oli tulnud just ema haiguse ajaks. Kui ma Jeesuse nime nimetasin, käis tal ikka rõõmu ilme üle näo ja ma soovisin talle, et ta kellegi peale viha ei kannaks. Ta ütles, et ta viha ei kannaks. Aga siis ta ütles ikka ja jälle: „Mina tahaksin siit ära minna.“

Ema viimasel pühapäeval selles elus ta ajas enda asemele istuma ja vaadates kogu aeg akna poole, nõudis et uus kleit talle selga pandaks. Emal oli ilmutus, aga ta ei rääkinud, mis ta kuulis ja nägi. Liisa ja Aliine aitasid talle uue kleidi selga panna ja ta

jäi sängi peale istuma ja vaatama akna poole. See oli hommikul ja mina läksin tööle. Õhtul ema jäi magama ja magas ühtelugu ka järgmisel hommikul, kui ma tööle läksin. Lugesin ta juures veel valjusti palvet. Issanda äranägemise järgi sain ma tol päeval varemalt töölt õhtale. Ema magas veel ja ega ei ärganud enam selles viletsas elus... Issand tahtis, et ma pidin nägema, kuidas ema maise une hingamine lõppes, et aset anda vaimu igavesele elule... See oli 11. märtsil. Brigadir Nagorski hoolitses, et kogu Kavuuriküla puussepp-venelane, tegi puusärgi ja risti ja viimaks saatis ka kolm hauakaevajat, moldaavlast, ukrainlast ja venelast. Haud sai isa haua kõrvale. Ja mõne päeva pärast ema lamas lihtsas ja värvimata puusärgis, valge rätik peas, eemalt vaadates sama ilus, kui ta oli kord olnud noores eas... Mihkel Kivila, Liisa Vanaveski, Aliine ja mina seisime tema ümber ja ma lugesin Jumala sõna 1. Peetruse raamatu 1. peatüki ja palvetasime. Hobusemees ukrainlane vaatas ka pealt meie toimingut.

Ja siis läks teekond kalmistule. Jumala sõna ütleb: „Põrm läheb küll mulda nõnda kui tema on olnud, aga vaim läheb Jumala juurde, kes teda on andnud.“ Ja Siberi must ja savine muld kattis põrmu... Ega see muld polnud halvem ega võõram kui Märjamaa kivine ja liivane muld, mille peal olid käinud enamasti halastamata inimesed...

Ja mida siis veel tuleks öelda meie Siberi elust enne sealt lahkumist? Kavuuriküla inimesed hakkaksid muutuma jõukaks. Mis sa teed inimesele, kelle on kalduvust vara koguda? Kas või hüüa ja nimeta teda kulakuks. Kavuuriküla oli kõrvaline metsaküla, kus oli raske elanikke kontrollida. Ja nende üksmeel oli ülemustele läbipääsmatuks müüriks. Ja vist ei leitud teist teed kui hakati rajooni valitsuse poolt nõudma, et Kavuuriküla elanikud asuksid ümber umbes 6-kilomeetri kaugusel olevasse juba tsariaegsesse ja ka suuremasse Vdoovino küllasse. Meie olime esimesi Kavuuri elanikke seda korraldust täitma. Tahtsime kasutada juhust, et Vdoovino küllas oli just maja saada. Märjamaa Kõrvetaguse küla Külavahe talu peremees ja perenaine, kes samuti „küüditatuna“ elasid Vdoovinos ja olid seal tervise kaotanud, olid saanud loa kodumaale tagasi pöörduda ja müüsid maja. See mees oskas teha kõiki töid ja oli oma tervise põlves maja korralikult remontinud, oli „vene ahigi“ ära laotanud ja selle asemele teinud pliida, mis ka ahju kohuseid täitis. Elasime nendega veel mitu kuud seltsis, sest Eestimaale mineku lubasid ei täidetud niipea. Kavuuriküla aga kadus mõne aastaga. Kellel olid uued majad, laotasid need ja ladusid uuesti üles Vdoovinos. Vanemad majad lammutati kütteks ja veeti Vdoovinosse. Meie tegime seda sama.

Ja Stalin suri. Küll keegi Vdoovino küla põline kommunist-aktivist läinud tänavale ja hüüdnud seal suure häälega: „Stalin! Stalin!“ Aga Stalin muidugi enam tagasi ei tulnud ja elu muutus ka. Väljasaadetud inimesed vabastati ja need hakkasid üksteise järel oma sünnimaale tagasi pöörduma, peamiselt baltimaalased, ukrainlased, moldaavlast. Venelased aga jäid meie nähes paigale. Nende vanemad inimesed olid juba surnud ja noorematel oli asumise maa muutunud kodumaaks. Siis hakati ka andma inimestele töö eest toiduvilja vastavalt viljasaagile ja leivamure kadus. Ka ehitati Vdoovino küllasse juba mõistuspärane laut umbes paarisaja lehma jaoks, samuti mullikatele teine laut. Kuid hobuste tuulevarjulaudad jäid meie nähes endisteks. Tehti ka kaks arteesia kaevu (arteesia kaev on kaev, mille vesi iseenesest maapinnale tõuseb). Vdoovino küllas oli seni loomi joodetud jõe ääres ja jõest toodud veega. Kolhoosi elu muutus mõistlikumaks ja talutavamaks. Ja viimaks muudeti meie kolhoos Ponomari sovhoosi osakonnaks. See tõi selle muutuse, et töö eest hakati

maksma ainult raha ja Vdoovino kaupluses hakati müüma ka loomasööta ja head nisuleiba.

Elu muutus mõistlikumaks küll, kuid sovhoosile tekkisid uued probleemid. Väljasaadetud muulased läksid ja jätsid sovhoosi tööjõuta. Oli aeg, millal Vdoovono lehmalauda karjatalitajad ja lüpsjad olid ilma erandita eestlased. Esimeste väljasaadetute-venelaste järglased ja lapselapsed aga eelistasid minna tööle linna tööstusesse, kes neist külasse jäid olid ainult mõne erandiga traktoristid. Suur puudus tuli ka karjatalitajatest ja neist, kes oleks hanguga töötanud. Seda nägi sovhoosi juhatus juba talvel ette ja reklaamiti juba talvel ette Suure Venemaa Rjaazani oblastis äraelamise võimalusi Siberi sovhoosis. (Rjaazani oblastis olnud inimeste üleküllus, inimesed käinud kordamööda kolhoosis tööl). Hea reklaami tõttu tuligi Vdoovinosse märtsikuul 8 perekonda kõige paremate mööblitega. Neid oli sõidutatud riigi kulul. Kuid Vdoovinos nad ei leidnud ees selliseid kortereid, kui neile oli lubatud. Oli nende hulgas mees perekonnaga, kes ütles et tema on Isamaa Sõjas olnud ausalt ja et teda on petetud. Antagu temale koht, kuhu võiks panna oma mööbli. Ja vaata, sovhoosi Vdoovino osakonna juhatus andis tallele mehele oma kontori ja kolis end vähemasse majja, kitsamasse olukorda...

Nägin noort naist, kes seisis Vdoovino majakese lävel ja ahastava häälega rääkis: „Mis teen ma siin? Ei ühtegi sugulast ega tuttavat... Pole kuhugi minna... Nagu oleksime maha maetud... Kodumaal käisime ometi marjul ja saime marjade eest raha...“ Ma ütlesin siis talle, et Siberis meie juures on marju küll: musti sõstraid, vabarnaid, jõhvikaid... Ta ei hoolinud sellest, tema soov oli jälle näha kodumaad. Vanemad inimesed jälle kurtsid, et ei ole Vdoovinos ega kusagil preestrit ega kirikut. Ega nad olevat loomad, kes kui kärvavad, auku aetakse. Ja vaata, parajasti juunikuu keskpaigaks, kui tulid veel välja piinavad sääsed ja parmud ja just tööjõudu vaja läks, olid kõik need perekonnad Vdoovinost lahkunud, välja arvatud kaks noort inimest, kes olid Vdoovinos abiellunud. Nad müüsid oma mööbli ja sõitsid omal kulul tagasi. Ka võib-olla, et neilt nõuti ülespidamise kulusid.

Mis pidi sovhoosi juhatus tegema? Komandeeriti linnadest komsomolkasid (kommuniste-neide) ja pandi neid lehma lüpsma, samuti linna töölisi, mehi ja naisi ja anti neile kätte hangud ja rehad, et teha saada kuhje. Kuid neil heinalistel polnud „kulaklike“ küla inimeste kalduvusi. Nemad ei ööbinud metsas sääskede käes ja hommikul ning õhtul sõidutati neid heinamaale autodega. Täheleasin, et hommikul sel ajal, kui endise aja heinalistel olid kuhjad tehtud, neid alles viidi heinamaale. Muidugi tahtsid nad ka „korralikul“ ajal õhtule saada. Söödeti neid lambalihaga, meega, piimaga... ja polnud siiski oma „suvitusega“ rahul.

Ja kõige selles juures ei puudunud kuritahtlikud käed. Meie viimasel Siberis olemise aastal, kui oli suvel sunduse ja meelitustega kuidagi heina kokku pandud, siis sügisel pandi osa heinamaid põlema ja põles ära hulk kuhje...

Ja kuigi oli sovhoos, kolhoosi majapidamise viisid püsisid. Kõige imelikum oli lugu kartuliga. Õige peremees külvab seda vilja, mida ta ka tarvitab. Plaani järgi tehti sovhoosis nii kui see oli olnud ka kolhoosis, mitu ha kartulit maha ja maksti raha selle ja nende hooldamise eest. Kuid Siberis, et kartulit üle talve hoida, on vajalikud maa-alused keldrid, panipaigad. Aga selliseid panipaiku ei tehta juurde. Ja milleks pidi neid juurde tehtama, kui panipaika pandi ainult nii palju kartulit, kui nad mahutasid ja kui palju oli igal juhusel vaja seemneks teisel kevadel, et plaani täita? Ülejäänud kartuli hektarid künti traktori sahkadega üle kartuli koristamise ja sügiskünni arvel. Ja millised rikkalikud saagid...

Siis Vdoovinos tuli peale veel korteri kriis, mis takistas uute inimeste juurdevoolu. Uustulnukad, kui neid oli, soovisid eest leida häid ja mugavaid kortereid. Siis sovhoos hakkas maju ehitama tööliste elamuteks. Esimene maja, mis seal oleku ajal valmis sai, oli suurema Eesti taluelamu suurune ja määratud 4-5 perekonna jaoks, igale

perekonnale oma tuba. Mina käisin ka kord seal sees ja näis, et ka igas toas oli pliit, ahju ma ei pannud tähele. Aga toad olid kõrged. Kuid osutus, et see oli suveelamu, talvel põgenesid sealt inimesed. Seinad olid liiga õhukesed ja lagi liiga kõrge ja õhuke. Sügisel pandi ja kaevati labida abil Siberi majakese seinale peaaegu meetripaksune mulla kord kaitseks külma vastu, aga kes seda suudab teha, kui maja on kõrgem. Väheldane noor naisterahvas oli seal meistriks ja räägiti, et maja läinud sovhoosile maksma 40 000 rubla. Ma arvan küll, et seda räägiti nalja tehes. Aga asjatundjad arvestasid ilma naljata, et maja ehituseks kulutatud rahaga oleks võidud rohkem selliseid maju teha. Maja ehitajad aga vabandasid, et nemad polevat saanud maja valmis teha, sest inimesed tulnud ennem sinna sisse elama... Vdoovinos ma vedasin koort 20-kilomeetri kaugusel olevasse Ponimari või „vabrikusse“. Talvel vedasin vett arteesia kaevust.

See oli aasta 1958 ühel pilvisel oktoobrikuu pühapäeval. Selleks ajaks oli Kavuuri kaldal olevale kalmistule juurde tekkinud kaks puuristi. Kaks neist olid түsedamad ja männa puust ja just preestri kalmu kõrvale. Männipuust ristide alune ühiseks tehtud kalm oli enam-vähem korrastatud ja tollel kalmul põlesid küünlad, kaugelt saadetud... Selle kalmu all puhkasid ja puhkavad meie isa ja ema põrmud. Mina ja mu naine Aliine põlvitasime selle kalmu serval. Minul oli käes väikene Uus Testament ja Luteri kiriku Lauluraamat. Siis laulsime: „ Mu elu Kristus Ise, küll kasuks tuleb surm...“ Siberi sügiseseid puud üle tee näisid kuulutatavat... selle elu hüüdsõnaks on ju elada, kuid nende juures, kes issandas on läinud magama, käib see hüüd edasi. Sest nende vaimudel on uute ihudega lõputa ja üliõnnelik elu ees Issanda eluasemetes. Nad on vabanenud neist koormustest ja hädadest, mis on tingitud ühendusest maise ihuga ja selle ilmaga.

Siis ma lugesin Jumala Sõna ja selle järel palvetasime valjusti. See oli Jumalagajätmine meie vanemate põrmudega, kuid mitte nende vaimudega. Issanda paradiisist meie peale vaadates oleksid nad meid põlastanud, kui meie nende põrmude kalmul oleksime nutnud ja äganud. Peale ema surma ema näitas end unes mulle ja rääkis temale, kuidas meie teda lihtsalt matsime ja et meie panime temale Lauluraamatu kurgu alla. Seda kuuldes tema tegi peaga liigutuse nagu ikka selles elus, kui ta midagi väga tühiseks pidas ja ütles: „Tahetakse, et peab olema hüüdjaks hääleks kõrbes!“ Ja meie isa hakkas juba selles elus kuulma uue Kodumaa laulude helisid...

Küünlad põlesid veel. Vaikisime, vaadates kalmule. Veel oli aega mõtiskleda „tahame küll varsti siit maalt ära minna kaugele Baltimaale, kui kodumaale, aga kas kodumaa on seal? Seal on küll neid, kes meid sinna ei oota... eks maine kodumaa oli seal, kus on armastajad isa ja ema, kes sind kunagi ei taha petta, kes sulle ainult alati head soovivad... Ja nõnda on ka abikaasa ja mõnikord veel lihane õde või vend... Aga kõik teised inimesed on võõrad ja hoolitsevad ainult endi eest. Siiski on seal ka erand. Erandiks on need, kes tões Issandas usuvad ja tegudega Tema käske teostavad, kes ka oma andidega kaugelt on toetanud meie vanemaid. Aga selliseid inimesi selles ilmas on vähe... Nagu ka meie ise pole täiuslikud... Kodumaa? Kus ta on? Kas mitte selle juures, kellest kuninglik laulik kõneleb: „Mu isa ja ema on mind maha jätnud aga Jehoova on mind koristanud („Sest mu isa ja ema hülgasid mind, aga Jehoova koristab mind!“ kinnitab Taavet (Ps 27:10). Just seda tähendavadki Piibli sõnad, mis on kirjutatud Jeesuse kohta: ta on tulnud „parandama neid, kel murtud süda“ (Js 61:1). Palu, et Jumal teeks just nii ka sinu südames. Palu, et Jeesuse veri puhastaks iga üksiku haava sinu hinges! Anna Pühal

Vaimul parandada kõik haavad - ükshaaval! Ja Ta tõepoolest parandab su haavad, ka need, mis väljenduvad kartustes!) Kes on olnud meie vanemate ja vanavanemate ootus ja lootus, on ka meie lootus siin ja seal. Kuninglik laulik ütleb: „Issand sina oled meie eluasemeks olnud põlvest põlve...“ Kui väga hästi sobib see meile, Uhta lastele. Meie vanaisad ja vanaemad olid usklikud ja juba Uhta vanaema ema on olnud usklik, kes kiriku teel kogu aeg lugenud peast kirikulaule, seni kui ta jõudnud kirikusse. Kõigile neile on Issand olnud eluasemeks ja ta tahab ka meile, neljandale põlvele ja veel edasi olla eluasemeks...

Küünlad kustusid. Põlvitasime veel kalmu serval, siis seisime ristide ees. Aliine ütleb veel: „Jumalaga!“ Aga see oli põrmudele. Meie tee viib siit käies selle maa peal jälleenägemise maale, seal tervitame jälle üksteist...

Lõpuks... Ja mis veel lõpuks? Kas ma peaksin veel kirjutama sellest, kuidas meie koduteel Moskvast Balti raudteejaamas ööpäeva ootasime meile sobivat sõitu ja seal kohtasime trobikonna eesti mehi ja naisi, kes olid kusagile viinud Eestist tõulüpsilehmi: kas ma peaksin kirjutama sellest, kuidas nad vastasid meile põlgliku-häbeliku naeratusega, kui meie teatasime, et olime väljasaadetud Siberisse... Kuidas nad siis meist eemale hoidsid ja ei rääkinud meiega... Võib olla olid ise ka teiste äraandjad ja ärasaatjad... Mõtlesin - kuhu me sõidame? Kas kuhugile võõrale vaenulikule maale? Ja ma peaksin kirjutama sellest, et pärastpoole sõidul ma kokkusin, kui ma hakkasin nägema möödalendavaid eesti külasiid... Ja kas ma peaksin kirjutama sellest, kuidas oli jälle Uhta maja ja kuidas ta meid vastu võttis teistsuguses olus? Siiski koduküla inimesed polnud näiliselt nii halvad ega vastutulemata, kuid... Kuid oli raske lahti saada ründest, nagu miski oleks eraldanud meid teistest, nagu Uhta poleks olnud enam endisel kohal... ja kas ma peaksin kirjutama aastatest, mis järgnesid sellisel Uhtal? Uhta „aas“ oli muutumas hooletuks metsarägastikuks, paremad põllud liiva- ja kruusakarjäärriks. Muud heinamaad olid juba muudetud kannustikuks, kus polnud enam ei puid ega ka õiget rohtu. Karjamaa polnud enam karjamaa. Ka seal võttis liiva- ja kruusakarjäär hektareid oma alla, kuid seal oli veel küllaltki kõrgeid kuuski...

Siis ma nägin unes, et Uhta vanaisa istus „allõues“ kivi peal ja mina seisin ta ees. Ta oleks juba näinud Uhta uut olukorda ja hüüdis põlastusega: „Uhtal enam ei olegi põldu!“ Võrdlemisi endise oluga oli ta ütlemine väga tõe lähedane. Tolle unenäo ajal oli Uhta küntavaks põllumaaks meie ja naabri aiamaa, ligi üks hektar. Endised põllud, mis polnud kruusa- ja liivakarjäärriks võetud, olid harilikult põldheina, lutserni ja ristiku all. Mööda minnes, nüüd aastal 1972 on kannustiku asemel uudismaa ja see on tõesti paremus endisega võrreldes. Möödnud suvel seda torutati. Kuid liiva- ja kruusakarjäär on ammendatud kogu Märjamaa prügi mahapaneku kohaks, kust sageli tõuseb halba lehka...

Unenägu oli selge. Ei tea mis see oli - kas tõesti nii pika aja tagant tuli vanaisa vaim vaatama talu, mille ta oli asutanud ja mis oli põhjustanud tema varase lahkumise... mulle näib, aga hästi ma ei mäleta, et ma tolles unenäos vanaisale ütlesin, et kõik endised Uhta inimesed on ära läinud ja surnud ja et mina olen veel Uhtal. Seepeale ütles vanaisa sõbraliku lahkusega: „Sina sured ka!“ Selles tundus hoiatus ja soov uutelt kogemustelt, kus pole enam tähtis Uhta ega mis tast saab.

Jah, aga ma tahaksin lõpetada seda kirjutist. Kord rääkisime Aliinega muutustest, mis olime läbi elanud enne Siberit, siis Siberis ja siis veel Uhtal. Aliine arvestas, et ta oli elus juba 18 korda kolinud (ta isa oli puusepp ja töötas esiteks puusepana ühes ja

teises mõisas) ikka uude asupaika muist minuga seltsis (ka Siberis kolimine ühest külast teise) ja et kõik need kolimised on toonud talle pettumisi. Tuli Uhtale, kuid siit tuli jälle kolida Siberisse... Kuid minu juures olles Aliine kolis veel 19-ndat korda ja see ei pidanud tooma talle pettumust.

Jaanipäeval pärast lõunat tundis ta end väsinuna, eriti jalad - väga palju käinud Kasti mõisa treppidest üles ja alla, siis Siberi rasketel teeradadel... See oli Jaanipäeva õhtupoolikul, aastal 1969, kui ta heitis puhkama enne lahkumist. Ma põlvitasin ta pea kohal ja palvetasin, et lahkumine oleks kerge või ta võiks veel Uhtale jääda... Ta hingas esiteks raskelt. Külmaks muutuvate sõrmedega ta püüdis kohendada mu särgi krae, nende sõrmedega, millega ta oli viimastel kuudel kogu jõudu kokku võttes veel teinud mulle sokke ja kindaid... Hoolega ta otsis mu sõrmi ja katsus neid. See oli Jumalagajätt... Siis ta hingas kergemini. Kas see oli maine tervis? EI... Üks vari lahkus ta näolt ja ta ei hinganud enam... Maised käed, mis olid pühendatud olnud kaasinimeste teenimiseks ja minu ja mu vanemate aitamiseks, olid ohverdanud endid, puhkasid jäädavalt... See oli õhtul hilja, õues sadas peenikest tasast vihma, toas oli hämarus...

Küll Aliine põrm sai Märjamaa surnuaiale ta armastajate omaksete saatel ja keda ta oli armastanud. Aga Aliine vaim?

Mõne aja pärast ühel hommikul, kui ma veel asemel lebasin poolärkel, keegi ütles mulle „tere“ rõõmsa häälega. See oli Aliine hääl. Ma ütlesin talle vastu „tere“ Tema jälle: „tere, tere...“ Ma küsisin: „kuidas sa nüüd elad?“ Aliine vastas selge häälega: „Ma elan hästi!“ Ma ütlesin: „Tänu Issanda Jumalale!“ Aga räägi nüüd ka, kuidas sul seal elu on?“ Ja Aliine rääkis, kuid nii kiirelt, et ma sellest aru ei saanud. Nähtavasti oli tal rutt. Ja siis oli külaskäik möödas. Aga sõna „ma elan hästi“ tähendab, et seal uuel kodumaal kus enam surma ei ole...

Olen kirjutanud ühte ja teist, kuidas olen olnud „väike inimene“, mitte kunagi juhtival kohal. Aga nähtavasti olen ma ka kõrgesse tõusnud ja seda Issanda armust, et Ta mulle on mõista andnud tema teid ja olen võinud neist kirjutada ja rääkida ja peaasi püüda olla tema meele järgi. Lapsepõlvest peale olen ma ihaldanud teadmist ja tundmist ja nüüd ma tean: Jumalas ja tema Jeesuses Kristuses on kõik tarkuse ja tundmise varandused varjul, Jumalas on kõigi asjade algus, olemine ja lõpp.

Tagasi vaadates meenub kauge eluhommik, kui mina ja mu õde „väike Alma“ ja „suur Alma“, minu õpetaja Evaldi õde, istusime metsas maha langenud kasel ja „suur Alma“ õpetas meid kuulma metsa kohinat ja mõistma tema kõnet. Nüüd alles ma mõistan tolle aastakümnete eest olnud metsa kohamise sõnu. Mina ja „suur Alma“ olime tundmuste inimesed aga „väike Alma“ oli rohkem teoinimene. „Suure Alma“ ja minu jaoks oli metsa rinnas kartusi ja ohkeid... Elades oma tundmustele ja mööda mõistuse häälest, usus Jumalasse, ta tegi õnnetuks enda ja teisi... Ja Evald tema vend ja mu õpetaja, keda ma siis pidasin nii targaks ja auliseks, kuidas tema võis siiski vajuda... Ja suurema osa oma eluteest oli täis eksisamme... „Väikese Alma“ jaoks oli aga metsa rinnas kurbuse kõrval rõõmu hõiskeid ja rahu laineid. Temal oli vähe eksisamme...

Ja nüüd, mis veel? Midagi pole ka mulle veel kaotatud. Ainult, et Issandat paluda, et tema annaks mulle jõudu Tema meele järgi olla ja teha, mis tema mult nõuab, et tema võiks mind vastu võtta siit surmavarjude maalt päris kodumaale, kus „surma ei pea enam olema ega leinamist ega kisendamist ega vaeva ei pea enam olema, sest esimesed asjad on ära läinud“...

